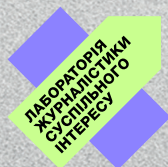

УКРАЇНА ПЕРЕД ПОДВІЙНИМ ВИКЛИКОМ:

Балансування між демократичними
принципами та національною
обороною в умовах тотальної війни

квітень 2026

СПИСОК АВТОРІВ

Над дослідженням працювали:

- Ярослава Барб'єрі** | Наукова співробітниця Українського форуму Chatham House
- Наталя Гуменюк** | Виконавча директорка Лабораторії журналістики суспільного інтересу
- Ангеліна Карякіна** | Співзасновниця, редакторка Лабораторії журналістики суспільного інтересу
- Денис Кобзін** | Директор Харківського інституту соціальних досліджень
- Ірина Єгізарова** | Операційна директорка Лабораторії журналістики суспільного інтересу
- Аліна Препелиця** | Координаторка проєктів Лабораторії журналістики суспільного інтересу

Фокус-групи проводились Харківським інститутом соціальних досліджень.

Фото на обкладинці: передня: Tina Hartung/Unsplash; задня: Volodymyr Leush/Unsplash;

Дизайн верстки: Марго Сайковска

ЗМІСТ

Вступ	1
Методологія	4
Основні знахідки	6
Філософське сприйняття демократії українцями	6
Як досвід війни сформував суспільне сприйняття демократії в Україні	11
Як українці обговорюють чутливі теми під час війни	19
Погляди українців на демократичну підзвітність та вибори в умовах воєнного стану	28
Бачення громадянського обов'язку українців всередині країни та за її межами, бачення майбутнього української демократії	35
Як еволюціонувало ставлення українців до західних демократій після 2022 року	41
Рекомендації	45

ВСТУП

Як демократія може вижити в умовах, коли країна бореться за своє виживання – і як держава, і як народ? 24 лютого 2022 року в Україні у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії було запроваджено воєнний стан і оголошено загальну мобілізацію. Відтоді Україна опинилася в умовах подвійної боротьби: необхідності зберегти єдність і забезпечувати потреби повномасштабної загальнодержавної мобілізації для протидії російській агресії, і водночас не поступатися відданістю свободі й демократії, здобутими у непростій боротьбі. Для багатьох українців біль цієї війни посилюється усвідомленням того, що вони борються не лише за виживання. Вони захищають демократичні цінності від авторитарного правління. Важливо, що Україна позиціонує себе як форпост, що захищає демократичні ідеали від російського імперіалізму. Це стало наріжним каменем стратегії України, щоб залучати міжнародну підтримку, особливо на ранніх етапах війни. На п'ятий рік великої війни централізація виконавчої влади, звуження громадянських свобод і відтермінування загальнонаціональних виборів спричиняють складну й подекуди болісну дискусію про те, наскільки «здоровими» є і залишатимуться українська демократія та інституції в довгостроковій перспективі.

Відколи у міжнародному фокусі знову опинилися питання ймовірних припинення вогню та проведення виборів в Україні¹, мета цього звіту – показати погляди українців, їхній безпосередній досвід і ставлення до обмежень, впроваджених через воєнний стан, а також – зрештою – продемонструвати, як війна змінює демократичний шлях країни та уявлення про ідеали свободи.

Респонденти на загаль сприймали свободу і демократію не як абстрактні ідеали, а говорили про них крізь призму власного досвіду життя в умовах війни; відповідно, їхні пріоритети відрізнялися залежно від різних соціальних груп. Військовослужбовці та ветерани наголошували на свободі пересування й можливості самостійно ухвалювати життєві рішення; чоловіки призовного віку, які не служать у війську, зосереджувалися на праві не проходити службу, якщо вони того не бажають. Внутрішньо переміщені особи звертали увагу на важливість недискримінації щодо доступу до послуг. Молоді важлива самореалізація, самовираження та можливість «бути собою». Українці за кордоном акцентували на відповідальності за власне життя та здатності формувати власний життєвий шлях. Старші респонденти наголошували на верховенстві права та боротьбі з корупцією.

Наше дослідження зосереджується на шести ключових напрямках, які, на думку громадян, визначають чинний стан і майбутнє розвитку української демократії.

Розуміння українцями демократії як цінності.

Демократична ідентичність України формувалася упродовж тривалого спротиву, найвиразніше – у період після здобуття незалежності, під час Помаранчевої революції, Євромайдану та повномасштабного вторгнення Росії. Демократія є цінністю, за яку тяжко боролися. Вона глибоко вкорінена в національний досвід, тож важливо зрозуміти, як насправді її осмислюють громадяни. Ми поставили запитання: що означає демократія для українців, які її складові ті вважають ключовими?

¹ www.bbc.co.uk/news/articles/cn5l1474yv7o

Якими свободами українці (не) готові поступитися у війні на виживання.

Показово, що найчастіше респонденти називали свободу пересування та свободу вираження поглядів найважливішими цінностями. В умовах воєнного стану окремі громадянські свободи – зокрема свобода слова, свобода пересування та регулярне проведення виборів – обмежені. Уряд централізував медіапростір через телемарафон «Єдині новини» – цілодобовий інформаційний телефір, який об'єднав мовлення провідних телеканалів. Військові адміністрації мають повноваження забороняти всі масові заходи. Донедавна² чоловікам віком від 18 до 60 років було суворо заборонено залишати країну, за нечисленними винятками (наприклад, для батьків, що мають трьох чи більше дітей, або осіб з інвалідністю). Ми запитали: як після 2022 року змінилося сприйняття України громадянами як демократичної держави? Де межа між необхідними заходами безпеки та невиправданим надмірним втручанням з боку влади?

Ставлення українців до обговорення чутливих тем під час війни.

Неформальний суспільний консенсус про те, що критикувати політичне та військове керівництво не можна, частіше піддається сумніву. Це вказує на певну напругу між демократичним правом на правду та екзистенційними вимогами воєнного стану. Тоді як у перші роки повномасштабного вторгнення самоцензура задля збереження національної єдності схвалювалась, з часом внутрішня напруга посилилася. Після 2022 року багато українців дотримувалися неоголошеної домовленості, що про чутливі теми варто говорити стримано й обережно. Втім, на п'ятий

рік великої війни помітніші розбіжності про те, наскільки виправданим є (не)висвітлення чутливих тем (таких як втрати та проблеми на фронті, проблеми з мобілізацією та ухиленням від призову), які нерідко трактуються владою як державна таємниця, ціль якої – підтримувати суспільну мораль на належному рівні. Коли йшлося про резонансні антикорупційні розслідування, зокрема, щодо військових закупівель та у сфері енергетики, то, хоча частина респондентів вважає оприлюднення доказів антикорупційними органами та незалежними медіа необхідним обов'язком, щоб забезпечувати підзвітність та виконувати вимоги для вступу до ЄС³, інші побоюються, що така критика все ж підриває легітимність влади та може посилити російські пропагандистські нарративи. Ми запитали: як від 2022 року змінилися способи, у які українці споживають новини? Чи є виправданим під час війни виключення певних тем із публічного обговорення? Чи існують конкретні питання, щодо яких громадяни схильні вдаватися до самоцензури?

Погляди українців на те, як узгодити запит на демократичну підзвітність і політичне оновлення з потребою національної єдності.

Конституція України прямо забороняє проводити парламентські вибори в умовах воєнного стану⁴. Щодо президентських виборів Конституція є менш однозначною, та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» забороняє проведення будь-яких загальнодержавних і місцевих виборів. Ця заборона діє доки режим воєнного стану зберігається⁵. Надання військовослужбовцям можливості голосувати або балотуватися на посади в умовах перебування в активних зонах бойових дій пов'язане з колосальними фізичними та процедурними ризиками. Виборчі дільниці можуть стати цілями ракетних ударів. Громадяни на тимчасово

2 У вересні 2025 року нове регулювання скасувало обмеження на виїзд для чоловіків віком від 18 до 22 років, дозволивши їм вільно залишати країну. Прихильники цього рішення стверджують, що така політика допомагає реагувати на демографічну кризу, зменшуючи стимули для батьків назавжди вивозити своїх підлітків за кордон, а також сприяє збереженню тіснішого зв'язку молодих громадян із Батьківщиною під час перебування за межами країни. Водночас критики наполягають, що цей крок підриває національну оборону, оскільки звужує резерв потенційних новобранців, необхідних для протидії російській агресії.

3 У грудневому опитуванні Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) 2025 року 71% респондентів вважають, що резонансне розслідування Національного антикорупційного бюро України (НАБУ), яке призвело до викриття схеми «відкатів» на 100 млн доларів США в енергетичному секторі України, імовірним організатором якої, за повідомленнями, був Тимур Міндіч – колишній бізнес-партнер президента Зеленського, – було виправданим, та що ймовірні корупційні дії справді могли мати місце: <https://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1570>

4 <https://rm.coe.int/constitution-of-ukraine/168071f58b>

5 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

окупованих Росією територіях були б повністю позбавлені можливості участі. Всі ці фактори створюють ризик мати голосування, яке аж ніяк не відобразить волю всього національного електорату. Механізм забезпечення виборчих прав для мільйонів українських біженців залишається значним і досі невирішеним логістичним викликом. Вибори за своєю природою передбачають політичну конкуренцію та критику. У воєнному контексті це могло б спровокувати внутрішні конфлікти, які Росія могла б використати, щоб послабити українську стійкість і рішучість. На цьому тлі ми проаналізували погляди українців щодо того, як вони самі відчують, чи мають вони вплив на національну та місцеву владу, наскільки існує запит на проведення виборів, а також чи існує колективний тиск демонструвати більшу прозорість та підзвітність, не вимагаючи зміни влади. **Ми запитали: як забезпечити підзвітність української влади в умовах воєнного стану? Чи відчують громадяни, що мають вплив на місцеву владу? Як відсутність виборів позначається на українській демократії? Як виглядає демократія за відсутності виборів?**

Погляди українців на те, якою є роль громадянської активності всередині країни, а також в діаспорі у формуванні оборони України та її демократичного майбутнього.

Синергія між внутрішнім активізмом і мережами, що існують у діаспорі, стала наріжним каменем національної стійкості України. Попри воєнний стан та самоцензуру, громадянське суспільство всередині країни дедалі активніше заявляє про себе: зокрема, значні протести в середині 2025 року успішно зупинили ухвалення законодавства, яке загрожувало антикорупційним інституціям. Тим часом світова українська спільнота змістила свій фокус на проведення довгострокової політичної адвокації замість запиту на невідкладну гуманітарну допомогу. В суспільних настроях громадянська участь дедалі частіше сприймається не лише як тимчасова потреба воєнного часу, а як життєво важлива сила, яка підтримує оборонні зусилля, може прискорити прозоре повоєнне відновлення та захистити демократичну траєкторію

України. Водночас реальною проблемою є виснаження людей. Хоча в перші роки війни українці всередині країни демонстрували спільну вдячність діаспорі за її підтримку, затяжна війна призвела до певного «розриву у досвіді». Це становить ризики для суспільної згуртованості на тлі зростаючих побоювань щодо демографічної кризи в Україні. Українці за кордоном озвучували сильніше відчуття свободи та говорили про ширші можливості впливати на власне життя і добробут. Вони також зазначали, що за межами країни є більше можливостей для саморозвитку, водночас вказуючи, що рівень свобод всередині країни менший, що українці в Україні мають менше шансів впливати на своє життя. **Ми запитали: хто відповідальний за збереження демократії в Україні? Що може спонукати громадян виходити на протести? Чи українці за кордоном мають той самий рівень відповідальності, як українці всередині країни?**

Сприйняття українцями сили та рішучості інших демократичних країн.

Українці дивляться на західні демократії не лише як на джерело військової допомоги. Їх сприймають як дзеркало власних прагнень. Все ж ставлення українців до західних демократій з 2022 року змінилося: від початкового ідеалізму – до тверезого реалізму. Хоча й досі зберігається глибоке почуття вдячності за життєво важливу військову та гуманітарну підтримку з боку партнерів, водночас зростає й відчуття розчарування, підживлене політичною нерішучістю Заходу та поступовим, обережним підходом до допомоги. Це посилюється через сприйняття адміністрації Трампа як такої, що має певну проросійську упередженість, а також через зростання напруженості в трансатлантичних відносинах. Ця напруга змушує багатьох українців сприймати свою країну не лише як отримувача допомоги, а як авангард, що захищає демократичний світ, який досі не до кінця усвідомив характер загрози з боку Росії та масштаб відповіді, необхідний для того, щоб її стримати. **Ми запитали: як із часом еволюціонувало сприйняття українцями західних демократій і що, на їхню думку, сталося б, якби ці самі країни були змушені захищати власні кордони?**

МЕТОДОЛОГІЯ

Цей звіт ґрунтується на десяти онлайн-інтерв'ю та п'яти онлайн-фокус-групах, проведених у серпні 2025 року по всій Україні. Наведена нижче таблиця узагальнює ключові демографічні характеристики всіх залучених учасників (загалом 48 осіб).

До фокус-груп було включено три цільові категорії: респондентів, які мешкають у населених пунктах поблизу лінії фронту; респондентів, які мешкають подалі від лінії фронту; а також українських біженців. Перші дві категорії було додатково поділено на дві вікові когорти: молодших (18–40 років) і старших учасників (41–65 років). Усі учасники фокус-груп були рівномірно представлені за статтю. Якщо у респондентів були діти, це було зазначено поряд з іншою ключовою демографічною інформацією.

Загалом ми провели три інтерв'ю з чинними військовослужбовцями Збройних сил України, одне інтерв'ю з ветераном, два інтерв'ю з працівниками територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, два інтерв'ю з українськими цивільними чоловіками та два інтерв'ю з громадянами України, які наразі мешкають за кордоном.

Оригінальні цитати учасників наведено після кожного розділу, щоб показати, як саме їхні відповіді вплинули на висновки, до яких ми дійшли в цьому звіті. Це дослідження не охоплювало респондентів, які наразі проживають на тимчасово окупованих територіях.

5 ФОКУС-ГРУП	ОПИС УЧАСНИКІВ (ЯК НАВЕДЕНО У ЗВІТІ)
Фокус-група 1: Учасники віком 18–40 років, які мешкають у населених пунктах поблизу лінії фронту 8 учасників	[ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений] [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений] [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений] [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська обл., одружена] [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська обл., має дітей] [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська обл., одружена, має дітей] [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений] [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
Фокус-група 2: учасники віком 41–65 років, які мешкають у населених пунктах поблизу лінії фронту 7 учасників	[ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей] [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей] [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей] [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей] [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей] [ФГ2, Р6, жінка, 55, Чернігівська обл., неодружена, має дітей] [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
Фокус-група 3: учасники віком 18–40 років, які мешкають далі від лінії фронту 8 учасників	[ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений] [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений] [ФГ3, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена] [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей] [ФГ3, Р5, чоловік, 26, Чернівці, неодружений] [ФГ3, Р6, чоловік, 38, Львів, одружений, має дітей] [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей] [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]

<p>Фокус-група 4: учасники віком 41–69 років, які мешкають далі від лінії фронту 8 учасників</p>	<p>[ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей] [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений] [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений] [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей] [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей] [ФГ4, Р6, жінка, 53, Львів, розлучена] [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений] [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]</p>
<p>Фокус-група 5: громадяни України, які мешкають за кордоном 7 учасників</p>	<p>[ФГ5, Р1, жінка, 47, мешкає за кордоном (з Харкова), одружена, має дітей] [ФГ5, Р2, жінка, 35, мешкає за кордоном (з Херсона), одружена, має дітей] [ФГ5, Р3, чоловік, 21, мешкає за кордоном (з Харкова), неодружений] [ФГ5, Р4, чоловік, 18, мешкає за кордоном (з Харкова), неодружений] [ФГ5, Р5, чоловік, 36, мешкає за кордоном (з Києва), неодружений] [ФГ5, Р6, жінка, 40, мешкає за кордоном (з Києва), неодружена] [ФГ5, Р7, чоловік, 46, мешкає за кордоном (з Харкова), одружений, має дітей]</p>
<p>10 ІНТЕРВ'Ю ОПИС УЧАСНИКІВ (ЯК НАВЕДЕНО У ЗВІТІ)</p>	
<p>3 інтерв'ю з чинними військовослужбовцями</p>	<p>[Інтерв'ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей] [Інтерв'ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений] [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]</p>
<p>2 інтерв'ю з працівниками ТЦК та СП</p>	<p>[Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей] [Інтерв'ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК та СП після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]</p>
<p>2 інтерв'ю з цивільними чоловіками</p>	<p>[Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК та СП, розлучений, має дітей] [Інтерв'ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]</p>
<p>1 інтерв'ю з ветераном</p>	<p>[Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]</p>
<p>2 інтерв'ю з українцями, які мешкають за кордоном</p>	<p>[Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, мешкає за кордоном, одружений, має дітей] [Інтерв'ю 10, чоловік, 30–40, Київ, мешкає за кордоном]</p>

Фото: Аліса Котляренко/Unsplash

1 Філософське сприйняття демократії українцями

Коли учасників запитували про «демократію» абстрактно, ті нерідко пов'язували це поняття зі свободою вибору та відсутністю зовнішнього примусу.¹ Дехто зі співрозмовників зауважував, що йдеться про можливість ухвалювати рішення самостійно, зокрема ті, які стосуються власного розвитку й особистісного зростання, а також доступу до різноманітних освітніх і бізнесових можливостей.² Цікаво, що респонденти нерідко відкидали ідею необмеженої свободи, наголошуючи, що така свобода не має бути абсолютною та повинна здійснюватися відповідально³ й у межах закону.⁴ Респонденти підкреслювали, що демократія – це не лише про права, а й про обов'язки, особливо в умовах війни.⁵

Як зазначив один молодий співрозмовник: «порядок у країні починається з кожного з нас».⁶ Люди, які пережили російську окупацію, особливо наголошували на тому, що демократія – це «свобода бути собою», адже окупація асоціювалася з позбавленням права належати самому собі.⁷

Ми дуже багато говоримо про **права**, але забуваємо про **обов'язки**. Це така пара.

Один із учасників припустив, що люди, які не пережили окупації, не зможуть так глибоко оцінити цінність демократії, оскільки ніколи її не втрачали.⁸

Дехто уникав філософських визначень і натомість пов'язував ідею демократії з ключовими принципами: верховенством права, що забезпечує механізми підзвітності⁹ та рівними правилами гри для всіх громадян¹⁰; захистом прав людини й людської гідності (зокрема доступом до якісних державних послуг)¹¹; толерантністю до різних груп і поглядів¹²; а також вільними й чесними виборами¹³.

Відмінності між поколіннями, схоже, впливають на те, як українці сприймають демократію та свободу. Старші учасники схильні були визначати демократію крізь призму стабільності, справедливості та верховенства права, неявно співвідносячи нинішній рівень свободи з обмеженнями радянської доби. Натомість для

молодшого покоління свобода переважно означала можливість самореалізації, право обирати власний шлях, а також можливість працювати й навчатися відповідно до особистих пріоритетів.

Респонденти виокремлювали свободу слова та свободу пересування як найважливіші для них цінності в демократичній державі¹⁴.

Це безпосередньо відображає те, як досвід обмежень громадянських свобод, запроваджених унаслідок воєнного стану, глибоко вплинув на їхні власні моральні орієнтири. Детальніше це розглянуто в наступному розділі.

**Демократична країна
– це там, де поважається
думка кожного.**

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- 1 'Демократія це свобода. [...] це вільний вибір. Де жити, ким жити? З ким жити, з ким дружити [...] можливість впливати на рішення питань там, де ти живеш.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей]

'В демократичній країні [...] у кожної людини має бути свій вибір, а не нав'язаний.' [Інтерв'ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]

'Демократична країна - це країна, в якій [є] [...] свобода вибору.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]

'Для мене важлива дуже свобода вибору, чим вона ширше ця свобода, тим мені краще.' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]

'Для мене це точно про вибір, про те, де я хочу жити, де я хочу працювати. [...] Це про свободу точно бути собою.' [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- 2 'Для мене ще дуже важливим є саме свобода до діяльності, [...] щодо пересування, тобто, теж якимось обмінювання досвідом, як у виборі діяльності, як з закордонними партнерами, чи по Україні, теж дуже важливо для своєї самореалізації.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]

'Висловлення думки, пересування, вибору освіти [...] вибору свого життєвого шляху.' [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]

'Свобода особистості, як майнова, так і наукова.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]

'Я би ще назвала в пріоритеті економічну свободу, щоб кожен міг займатися тим, чим займається, і мати можливість для підприємницької діяльності, для розвитку.' [ФГ2, Р6, жінка, 55, Чернігівська обл., неодружена, має дітей]

'Свобода пересування, свобода заробляти гроші. Право на вигоду, так зване. Отака свобода мене ще цікавить дуже.' [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 3 'Свобода, що я можу вирішувати, приймати за себе рішення, нести за них відповідальність.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена, без дітей]

- ‘Це країна, де ти маєш право на свободу слова, віросповідання, поглядів. І також, крім свободи, ти ще несеш відповідальність за свої [...] меседжі, за те, що ти пропагуєш в це суспільство.’ [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
- ‘Зараз у нас дійсно є вибір. Але хотілося б, щоб цей вибір дійсно був демократичний, тобто той, який люди дійсно усвідомлюють, його роблять, і за нього відповідають, і його відстоюють.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 4 ‘Свобода. Те, що я можу робити то, що бажаю, але в межах [...] законності. [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК та СП після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Свобода йти, їхати, робити, що хочеш, якщо це не заборонено законом.’ [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Прислухатися до народу і слідувати закону, щоб кожен з членів суспільства слідував закону, щоб ні для кого не було виключень.’ [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 5 ‘Демократична країна – це коли [...] закони тебе завжди підтримують, і ти притримуєшся законності.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК та СП після поранення, доброволець 2022 року, неодружений, без дітей]
- ‘Крім того, що ми всі маємо права, ми ще повинні розуміти, що в нас є якісь обов’язки. [...] якщо говорити, що держава мені повинна дати перше, [...] я повинна бути правопослушною, я повинна платити вчасно податки. Я повинна, якщо йду на вибори, то я повинна не голосувати за пачку гречки.’ [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]
- ‘Ми дуже багато говоримо про права, але забуваємо про обов’язки. Це така пара. І, звичайно, свобода слова, свобода вибору. [...] все це зараз трохи має бути по-іншому, ніж це було три роки тому назад.’ [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 6 ‘Як людина, яка пройшла окупацію, для мене демократія – це свобода бути самим собою. [...] тобто ми не належали самі собі.’ [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
- ‘Також були в окупації, хотілося бути вільними, не залежати ні від кого.’ [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]
- ‘Як та людина, яка, скажімо, пережила окупацію, я бачив, відчував на своїй власній шкурі, що таке взагалі свобода слова, коли нам давали висловитися, а потім [...] людей шукали по підвалах [...] [що таке] свобода приватної власності, коли ти поки пішов кудись, [...] ти повертаєшся і розумієш, що ти повністю безвладна особа.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 7 ‘Якщо ми бачили військових Російської Федерації, то між нами дуже велика прірва. По-перше, ми бачили, що вони роблять, як вони роблять. І це змусило нас чекати на Україну. І після звільнення ми дихали свободним повітрям. А якщо ми говоримо про інші регіони України, то, можливо, воно не так відчувається. [...] вони не можуть до кінця зрозуміти, що таке демократія.’ [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
- 8 ‘Свобода контролювати людей, которых мы выбираем.’ [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- ‘Важливість [...] щоб громадяни контролювали владу і перевіряли її, і кожен копійку звіряли, куди вони витрачають.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- ‘Це коли закони працюють однаково і для чиновників, і для людей, а також коли чиновники несуть відповідальність за свої вчинки і можуть бути усунуті від посади, якщо щось роблять не так.’ [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
- ‘Це власність, прозорість, рівність на усіх рівнях і верховенство права.’ [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Головною ознакою демократії є розділення влади. Виконавча, судова, законодавча. [...] Для мене важлива рівність перед законом, відстоювання своїх прав у суді.’ [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
- ‘Від народу треба, щоб він [законів] дотримувався, а депутатам, щоб вони не міняли їх, коли їм це вигідно.’ [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
- ‘Чтобы все действия наших чиновников и власти были прозрачными, и я, как гражданин, мог бы знать, что там происходит.’ [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]

- 9 'Це [...] верховенство права. Це розподілення справедливе ресурсів країни. І це турбота за тим населенням, яке не є дієздатним, яке потребує допомоги. Це країна, де є турбота про підприємців, де є різна торгівля, де є чесна конкуренція, де є закон і він однаковий для всіх.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном]
'Рівність у правах – це сам базис, без якого не може існувати демократія.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
'Свобода обиратися та бути обраним на рівних правах, а не так, що я хочу бути обраним, але у мене немає доступу до ресурсу [...] виборчого, наприклад. А ті, хто хочуть теж обиратися, вже купили канали і там себе розкрутили.' [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
'Щоб [країна] не ділилася на тих людей, у яких є багато грошей і в них зовсім по-другому це все відображується. [...] ми, як говориться, нерівні.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]
'Демократія, це [...] однаковий доступ до судової влади, соціальних послуг, на рівних правах відкриття бізнесу і отримання доходу.' [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
- 10 'Демократична країна – це країна, в якій дотримуються права людини на те, що їй необхідно. Право людини і на медицину, і на освіту.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
'Хотілося б, щоб в нас була свобода в плані того, щоб в нас дійсно була безкоштовна медицина. Тобто, свобода на здорове життя.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Перше, це право на життя, особливо під час війни, на евакуацію [...] коли я можу сама вибирати лікаря.' [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
'Права людини повинні бути на першому місці, і перед законом ми всі рівні теж.' [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
'В демократії поперед все є права людини, де людина повинна мати права [...] на першому місці цінності людського життя.' [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
'Для мене демократія – це точно про те, [...] щоб моє життя було гідне.' [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном (з Херсона), одружена, має дітей] – 'Найважливіше в демократії – це збереження [...] прав [...] людини.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 11 'Демократична країнаце країна, в якій дотримуються права людини на те, що їй необхідно. Право людини і на медицину, і на освіту.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
'Хотілося б, щоб в нас була свобода в плані того, щоб в нас дійсно була безкоштовна медицина. Тобто, свобода на здорове життя.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Перше, це право на життя, особливо під час війни, на евакуацію [...] коли я можу сама вибирати лікаря.' [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
'Права людини повинні бути на першому місці, і перед законом ми всі рівні теж.' [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
'В демократії поперед все є права людини, де людина повинна мати права [...] на першому місці цінності людського життя.' [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
'Для мене демократіяце точно про те, [...] щоб моє життя було гідне.' [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном (з Херсона), одружена, має дітей]
'Найважливіше в демократіїце збереження [...] прав [...] людини.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 12 'Демократична країна – це там, де поважається думка кожного. Якщо ця думка не несе в собі кривду іншим, [...] Це територія, на якій можуть існувати люди різних культур і знаходити спільну мову, не дивлячись на різні погляди.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
- 13 'Всі наші недемократичні режими, які були там Янукович, або подібні до них, які ми бачимо, як Росія, Білорусь і все інше, воно ж все базується на фальсифікаціях на виборах. Ну власне. Це, мені здається, основний пункт демократії.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
'Це участь народу у виборах і можливість народу впливу на владу. [...] тому що демократія – це є влада народу.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська обл., одружена, має дітей]
'Ознаки демократичної країни – це свобода виборів.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]

- ‘Наше найголовніше право – це можливість обирати владу в країні.’ [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- ‘Важливою є виборність кандидатів, які є представниками, відповідно, народу. [...] щоб це все підтримувалося відповідно до верховенства права.’ [ФГЗ, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 14 [М: Особисто для вас, які свободи є критично важливими?] ‘Слова і пересування.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений, не має дітей]
- ‘Демократія це свобода. Як мого пересування вільного в Україні і за межі країни. Це свобода висловлювань своїх думок, своїх відношень до всього. [...] Тому що не будеш ти висловлювати, то на що ж ти будеш впливати?’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей]
- ‘Свобода слова. должна быть какая-то журналистская институция, которая в идеале не опирается на финансовую поддержку государства [...] если это отсутствует, то вряд ли страну можно назвать демократической. [...] Свобода передвижения. Соответственно, если нет у человека возможности из одной области в другую или покинуть страну, это тоже не может считаться демократией. Потому что, если свободные люди находятся в стране, то они должны быть до конца свободны. Нельзя быть немножечко беременным.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК та СП, розлучений, має дітей]
- ‘Для меня свобода передвижения очень важна. [...] свобода слова, свобода сборов [...] Это всё важно, в принципе, в демократической стране.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей] – [М: Для вас, що найважливіше в демократичній країні?] ‘Свобода слова. Бо не завжди влада права. І дуже багато чого не чують від людей.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовий, неодружений]
- ‘Одне з критичних на сьогоднішній день – це свобода пересування, скоріш за все. Тому що немає можливості, ні виїхати за кордон.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений] [М: Які свободи є для вас найкритично важливими?]
- ‘Це свобода висловлення своїх думок. Тому що є багато прикладів, як Росія, де не можна висловлювати свою думку.’ [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений]
- ‘Свобода слова, свобода пересування.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Почну з самого першого, що для мене важливо, це свобода слова і думки. [...] Також це чимось перекликається з правом на пересування, це право на недоторканість, що ніхто не може просто так бути заарештований.’ [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- ‘Перше – це, напевно, свобода пересування. Щоб ніхто не мав права обмежувати.’ [ФГ3, Р5, чоловік, 22, Чернівці, неодружений]
- ‘Це свобода слова, свобода висловлювати свою думку, не озираючись ні на кого і знати, що за те, що ти скажеш, ти не понесеш [...] якісь там наказання.’ [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- ‘Для меня это, когда ты спокойно можешь передвигаться по улицам и не бояться за свою жизнь.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- ‘Для мене це точно про вибір, [...] якою мовою я хочу спілкуватися [...]. І про свободу руху також.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, живе за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- ‘В першу чергу, свобода слова, щоб ти міг сказати свою думку і не боятися, що якимось чином для тебе це обернеться сумними наслідками. [...] Свобода пересування, щоб ти мав можливість їхати туди, куди тобі заманеться.’ [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]

Фото: Олександр Ратушняк/ПРООН в Україні

2 Як досвід війни сформував суспільне сприйняття демократії в Україні

Ми попросили співрозмовників поділитися думками, чи змінилося їхнє сприйняття демократії в Україні після 2022 року. Зокрема, респондентів просили поміркувати, чи є виправданим обмеження окремих громадянських свобод під час війни і якщо так – якою мірою. Відповіді здебільшого стосувалися двох тем. Перша стосувалася обмежень свободи пересування (тобто комендантської години та заборони для чоловіків мобілізаційного віку виїжджати за кордон). Друга була пов'язана зі свободою слова та діяльністю медіа. Частина респондентів зазначила, що хоча тимчасове обмеження

громадянських свобод негативно впливає на стан демократії в Україні, такі кроки є виправданими, бо це – необхідні заходи для посилення стійкості країни та її спроможності протистояти російській агресії в умовах війни.¹ Як зазначив один зі старших респондентів, справді, «демократії в Україні стало трохи менше. Але під час війни [...] ми маємо об'єднатися»². Для більшості учасників цей аргумент видавався особливо переконливим, коли йшлося про обмеження свободи пересування³ та свободи слова⁴. Саме ці обмеження згадувалися найчастіше серед усіх опитаних груп.

Щодо першого, поширеною є думка, що збереження відкритих кордонів призвело б до значного відтоку населення, а відтак – до скорочення доступного людського ресурсу, необхідного для оборони, та прискорення демографічної кризи в країні⁵. Один із респондентів висловив сподівання, що обмеження могли б бути навіть жорсткішими, аби запобігти третьому вторгненню Росії.⁶ Один із співрозмовників наголосив, що, попри те що ці заходи є необхідними, вони застосовуються не до всіх однаково і не на рівних умовах. Саме це створює соціальну напругу⁷. Кілька респондентів наполягали, що комендантська година має зберігатися ближче до районів активних бойових дій, але її можна було б скасувати в регіонах, розташованих подалі від лінії фронту⁸. Натомість один з учасників скаржився на подвійні стандарти у застосуванні комендантської години: мовляв, у районах, які зазнають інтенсивніших обстрілів, її дотримання контролюють суворіше, ніж у відносно безпечніших регіонах західної України⁹. Щодосвободислова, один із співрозмовників чітко стверджував, що існування телемарафону є винятково наслідком запровадження воєнного стану¹⁰. Дехто наголошував, що люди можуть вільно шукати альтернативні джерела інформації поза телемарафоном¹¹. Друга показова точка зору, яка об'єднала респондентів, була песимістичнішою. Це був відверто критичний погляд на нинішній курс країни, що вказував на авторитарні тенденції та певний рівень розчарування¹². Багато хто звертав увагу на посилення обмежень для медіа через функціонування телемарафону, а також на втручання в роботу журналістів під час війни¹³.

Інший молодий співрозмовник заявив, що всі конституційні права були призупинені, а влада зловживає ідеєю, що будь-які суперечливі питання слід відкласти до завершення війни¹⁵.

Більшість людей вважають, що ми в клітці.

Один цивільний чоловік засудив те, що в Україні нібито сформувалася «антидемократична» система, у якій «держава завжди намагається тебе обдурити, зловити, загнати в пастку, примусити». Він зазначив, що страх перед тим, що українська поліція та працівники ТЦК можуть вдаватися до незаконних методів, змусив багатьох чоловіків, які підлягають мобілізації, переховуватися. Це, у свою чергу, веде до накопичення в людей образи та роздратування щодо держави¹⁶. Інші учасники також наголошували на існуванні страху перед співробітниками ТЦК серед цивільних чоловіків мобілізаційного віку, що призвело до того, що багато з них добровільно обмежили своє пересування, аби не потрапити ТЦК на очі¹⁷. Кілька учасників підкресливали, що обмеження негативно впливають на український бізнес¹⁸. Виходячи з подібних поглядів, інший співрозмовник наполягав, що жодних заборон на виїзд не має бути взагалі. Громадяни мали б мати змогу пересуватися вільно¹⁹. Показово, що деякі респонденти порівнювали Україну з Росією²⁰ і навіть Північною Кореєю²¹ наголошуючи на подальшій централізації влади в руках виконавчої гілки. Як висловився один із учасників, який мешкає далі від лінії фронту: «Україна повністю втратила свою демократичність. Вона стала як Північна Корея»²². За словами одного військовослужбовця: «У нас тут зараз не існує такого поняття, як вільна людина. Усе контролюється. Усе залежить від держави»²³. Інший цивільний зазначив, що, попри пряме протистояння Росії, Україна парадоксальним чином почала віддзеркалювати ту саму систему, проти якої вона бореться²⁴. На думку ще одного

Зміни в демократичних, скажімо, інституціях це теж реакція на виклики.

Один молодий респондент описав обмеження свободи пересування як «ще один, черговий немаленький цвях у труну української демократії»¹⁴.

цивільного респондента, люди відчувають, що країна перетворилася на «в'язницю»²⁵. Один військовослужбовець наголошував, що його власний вибір піти воювати за країну є втіленням демократії в Україні, тоді як відсутність ротаций і чітко визначених строків служби чимало військових сприймають як форму «рабства»²⁶.

Варто зазначити, що третя точка зору була радше позитивною. Учасники вбачали, що у 2022 році суспільство все ж стало згуртованішим, що були докладені загальнонаціональні зусилля заради захисту країни та її виживання²⁷. Щодо свободи слова, частина респондентів стверджувала, що право на неї в Україні залишається сильним навіть в умовах тотальної війни²⁸. У таких випадках люди часто наводили приклад протестів влітку 2025 року проти тиску влади на антикорупційні органи²⁹.

Як сказала одна жінка, яка служить в армії з 2014 року: «Ще в часи Майдану я зрозуміла, що ми стоїмо на дуже важливому шляху – коли ми як нація не просто формуємося, а маємо такі суперможливості. [...] Під час повномасштабного вторгнення це лише підкріпилося. Тобто коли була така екзистенційна загроза абсолютно для всіх, усі згуртувалися»³⁰.

**Пересуватися вільно
неможливо [...] Багато
в мене знайомих ховаються
вдома, бояться, що їх
схватять ТЦКшники.**

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- 1 'Оці потрібні речі, [...] які закрутили гайки, відносно якихось прав і свобод. [...] Це так повинна поступати будь-яка держава в екстремальній ситуації.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, живе за кордоном, одружений, має дітей]

'Ставлення в Україні до демократії трошки погіршилося, але це загалом зв'язано з обмеженням військового стану.' [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений]

'За три роки, скажімо так, змінилося. Також не в кращу сторону. Але це все пов'язано з війною.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]

'У нас всі ці свободи порушуються лише через вимушені міри.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]

'Якщо порівнювати з попереднім довоєнним часом, то [...] деякі демократичні інститути постраждали. Але [...] механізми демократичні продовжують існувати. [...] в часи війни [...] вона змінила свою форму, демократія. Але це теж зрозуміло. Коли якась небезпека виникає, то ми на неї реагуємо. [...] зміни в демократичних, скажімо, інституціях це теж реакція на виклики.' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 2 'Трохи демократія зменшилась в Україні. Але під час війни [...] ми повинні згуртуватися.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]
- 3 'Оце треба ловити людей і майже примушувати їх воювати. [...] з одного боку, це ущільнення прав, свобод, але це також, на мій погляд, вимушена ситуація, тому що величезна маса чоловіків не йдуть в армію. [...] Це є вимушеним правильним кроком. [...] виїзд вільний зараз для людей, які повинні або можуть бути мобілізовані, його треба обмежувати.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей]

'Границы все равно придется открывать когда-нибудь. [...] сейчас нельзя этого делать.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК та СП, розлучений, має дітей]

'Я вважаю, що потрібна комендантська година [...] у нас по деяких громадах по Чернігівській області, громади внесли рішення, що обмеження руху мотоциклів обов'язково, і штрафувати їх, якщо там

- без глушників, тому що це дійсно, коли летять шахеди, в Чернігові ми також реагуємо на це, тому що прикордоння.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- 'Щодо комендантської години – вважаю, що вона потрібна.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- 'По комендантському часу – я вважаю, что это вполне обоснованно может быть.' [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- 'Я підтримую, що все-таки повинно бути обмежене пересування, навіть в цілях безпеки.' [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
- 'Комендантська година, є її введення в цілому доцільним.' [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 'Точно не підтримую заборону виїзду, але все-таки можна зрозуміти, які часи.' [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- 'Обмеження свободи пересування, комендантська година, це дійсно порушення конституційних прав, але це вимушені міри в тих умовах, в яких ми зараз живемо.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- 'Під час війни це – вимушена міра, і зрозуміло, що хтось має бути, хтось має відстоювати. [...] комендантська година, це теж вимушена міра. [...] Для мене це все йде на захист країни.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 'Правильно, так. Це все тимчасово з нашим військовим станом.' [ФГ4, Р6, жінка, 53, Львів, розлучена]
- 'Це прикра необхідність, [...] свобода пересування, хотілося б, щоб вона в тій чи іншій мірі збереглася.' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 4 'Зараз війна. Логічно, що треба, щоб була централізована [...] інформаційна політика [...] урізуються права у свободі слова у свободі висловлювання думок [...] це вплив військового стану.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська обл., одружена, має дітей]
- 'Звісно, інформацію треба обмежувати, але певне обмеження, я вважаю, повинне бути в умовах війни.' [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
- 5 'Если сейчас, на данный момент, открыты границы, то, я думаю, что большей процент людей выедет, мужчин.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- 'Якби всі повийїжджали, то не знаєте, що би то було. [...] Виїдуть всі і хто буде Україну захищати.' [Інтерв'ю 6, чоловік, 25, Львів, військовий, неодружений, без дітей]
- 'Якби не було обмежень свободі пересування, то половина України виїхала і не було б кому або тримати економіку, або і воювати.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- 'Всі чоловіки, так, щойно відкриють кордони, чоловіки виїдуть.' [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська обл., одружена]
- '[Обмеження пересування сприймаю] як необхідне, тому що погоджуюсь, [...] що більшість чоловіків би виїхало, і потрібно підтримувати економіку.' [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська обл., має дітей]
- 'Якби можливість була виїхати чоловікам, то сім'ї поїхали разом би з ними, дуже багато. Це б дійсно підривало і економіку, і боєздатність нашої держави [...] якщо ти навіть тут не служиш, то повинен працювати тут на економіку. Тобто обмеження пересування за кордон – це обов'язково.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружена]
- 'Обмеження виїзду за кордон, якби відкрили кордони, багато би втекло.' [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]
- 'На рахунок чоловіків за кордон... [...] якщо б не було заборони, то мені казеться, що дві треті країни виїхало б разом з чоловіками і залишилася б купка населення, яку Росія б захопила.' [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 'Я вважаю правильно. [...] багато б виїхало людей і нікому було захищати.' [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
- 'Сприймаю позитивно. Якби був вільний виїзд з країни, то дійсно так би не було кому захищати країну.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]
- 'Я вважаю необхідним і комендантський час, і заборону на виїзд, скажімо так, того населення, хто може служити. Не обов'язково тільки чоловіки. Я думаю, це допомагає, звісно, виграти війну.' [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений]

- 6 'Є обмеження по пересуванню, навіть по свободі слова.[...] хочеться, щоб все-таки в умовах війни, в умовах військового стану, деякі моменти були жорсткіші. [...] Щоб більше не було повторення.' [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 7 'Многие вещи во время войны могут быть нарушены, грубо говоря. То есть свобода выезда военнообязанных мужчин. И многое другое. Но это должно касаться всех граждан. А когда у нас это касается только низа, а чуть выше среднего это уже не касается, они делают все, что хочешь, все остальные понимают, что это неадекватно и неправильно.' [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- 8 'Це необхідно, але не по всій країні, а в межах, наприклад, тих місць бойових дій або які прилягають, наприклад, це там Сумська область, Харківська область, Луганська, Донецька, Дніпропетвська.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей]
'Свобода передвижения [...] Она обязана быть, исключая прифронтовые зоны, 20-30-ти километровые [...] Там понятно, там опасность для жизни. Во всем остальном просто нужно базовую свободу дать.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
'Моё мнение про комендантское время, оно нарушение как бы свободы передвижения человека есть, но я считаю, что во время войны, во время войны, это может быть [...] области, которые не в зоне боевых действий, там можно уменьшить немножко график.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- 9 'Стосовно комендантської години – ну, в Херсоні у нас взагалі після п'ятої транспорту немає, тільки таксі до сьомої-восьмої, а далі, в принципі, сутінки і все, нікого немає. Звичайно, коли виїжджаєш в Одесу і бачиш, що життя тільки починається, люди веселяться і зовсім немає війни. Особисто мені це неприємно, тому що все ж таки війна.' [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 10 'Зробили "Єдиний телемарафон", прибрали більш розважальні різні програми, залишили одну єдину, що називається, інформаційну систему і політику. Але це зв'язано з військовим станом. Не було б військового стану, була б так само у нас різноманітність думок в ЗМІ.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська обл., одружена, має дітей]
- 11 'На єдиних новинах там розказують, як все потужно ми перемагаємо [...] Там свободи нема [...] Мы можем найти в другом месте. Все там говорится, как есть. Мы уже сами себе выбрали те ресурсы, из которых мы черпаем информацию, уже правдивые, проверенные.' [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- 12 'Система отримала такі важелі впливу повністю на всі діяльності людини, яка навіть найменша там твоя демократія, яка в тебе була до війни, вона або знищена, або в руках тих людей, які по-іншому інтерпретують [...] злодії всередині, скориставшись цією можливістю, навпаки дискредитували всю демократію.' [Інтерв'ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовий, одружений, має дітей]
'Нашу ситуацію уже нельзя назвать демократией, ну это, на самом деле, чистой воды авторитаризм.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
'Рамки демократії в Україні за час війни звузились [...] У нас фактично став авторитарний режим, в нас одна людина командує всім.' [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
'Стало набагато гірше у всьому. Не можеш спокійно пересуватися. Не можеш бачитись з рідними. Є постійне відчуття небезпеки.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]
'Я ніякої демократії не бачу тут. Я бачу, що людей поділили, одним дали владу над іншими. Іншим сказали, ви не такі, ви погані, ви не на тій мові розмовляєте, не в ту церкву ходите, в воєнкомат не пішли, не стали на облік. Поділяй та володарюй.' [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
'В нас взагалі-то парламентсько-президентська республіка, має бути сам факт того, що парламент має бути вищий, ніж президент. Відповідно, не має бути такого, що навіть в умовах воєнного стану настільки легко пропускається процедура зміни складу Верховної Ради. [...] Також посягання на незалежність органів, які були завжди незалежними.' [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
'Я теж сприймаю, звичайно, негативно, тому що до того, як ті обмеження ввели, у мене якісь там плани були. [...] до будь-якого обмеження свободи з боку держави я ставлюся вороже.' [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]

- ‘Я подивився на те, як може наша влада міняти якісь закони, підминати їх під себе, робити так, як їм зручніше, [...] І мені від цього дуже сумно. [...] для мене все змінилося, і не в кращий бік.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- ‘Якщо до війни, то я країну нашу вважала демократичною, коли почалося повномасштабне вже вторгнення, то, звичайно, відчувалася цінність життя, об’єднання країни. Через деякий час моя думка змінилась, тому що я не відчуваю себе безпечно [...] не можу вільно висловити свою думку.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- 13 ‘[Журналістів] контролюють, їм не дають висловити повну думку [...] на початку війни не так воно фільтрувалося. Зараз, по суті, те, що відбувається, ми не знаємо. Ну, тобто, я бачу, там, що діється на фронті, і що подається в новинах, то це дійсно різні речі.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовий, одружений, має дітей]
- ‘У нас є єдиний марафон, є обмеження [...] Немає в Україні свободи слова.’ [Інтерв’ю 10, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]
- ‘У нас тепер “Единый Телемарафон”. За 4 года его перестали смотреть, наверное, даже бабушки. Я уже молчу, сколько денег на это все убивается. [...] Нет совершенно свободных СМИ.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- ‘Масс-медиа [...] – это тоже [...] не всегда с реальностью она сходится.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- ‘Медиа [...] нам не все показывают. [...] я чую від знайомих, котрі на передку, вони висвітлюють не те, що відбувається. [...] Повністю медіа не можна довіряти. Вони показують поверхню, яку їм диктує влада.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Є багато каналів, які, на мою думку, на владу працюють, якась є неправдива інформація. Буває таке, що є одна інформація, а вона насправді зовсім все по-іншому.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовий, неодружений]
- ‘Змінилося все. Навіть ті медіа, які поза Марафоном працюють, вони все одно дивляться на те, [...] як там може прийти СБУ, постукати до кожного [...] У мене одна знайома, вона працює на одному з цих новинних сайтів, [...] і вона каже, ну, там буквально раз в тиждень, [...] приходить їм від начальства список: про того пиши гарно, про того не пиши, того згадуй, того не згадуй. Ну, там цензура.’ [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Свобода слова теж сильно звузилась. Ось зараз по телевізору один телемарафон. [...] ніякої іншої думки. [...] це неправильно.’ [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
- ‘Приклад з телемарафоном. У нас, по ідеї, мусив би бути плюралізм думок. Я вважаю, що цей плюралізм навіть в умовах війни міг би залишатися, бо він корисний.’ [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 14 ‘Обмеження свободи пересування, це, як-то кажуть, черговий і такий невеличкий цвях в труну української демократії.’ [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 15 ‘Змінилось відношення до Конституції України, вона повністю не дотримується прав людини, тобто взагалі все покладали на паузу зі словами: “на потім”.’ [ФГ3, Р5, чоловік, 22, Чернівці, неодружений]
- 16 ‘Полиция теперь имеет право вот на это и на это. [...] Позже приезжают ТЦК, они вообще имеют на все право. [...] ты еще и не можешь отстоять свои интересы в суде. Потому что суд [...] в 100% случаев встает на сторону полиции и ТЦК. Система, она просто антидемократичная. [...] это ужасный стресс сейчас. [...] Государство все время хочет тебя обмануть, поймать, словить, принудить [...] я общаюсь только с мужчинами призывного возраста [...] У некоторых это приводит к депрессии, понимаете, к желанию, там, спрятаться, уменьшиться, к злости, к накоплению ненависти.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 17 ‘Пересуватися вільно неможливо [...] Багато знайомих ховаються вдома, бояться, що їх схватять ТЦКшники.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Люди не могут выйти на улицу, бо їх заберуть. Це теж жах. Замість того, щоб розвивати бізнес, ти просто розумієш, що тебе можуть забрати і повести в невідомому напрямку. І ще добре, якщо ти звідти вийдеш живий, бо люди ж там помирають, в тому ТЦК. Це дуже негативно впливає на все, на бізнес, на життя людей, на психіку.’ [Інтерв’ю 10, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]

- ‘Він не може виїхати навіть відпочити. Не може сім’я виїхати і все інше. Те ж саме і по своїй країні – ти не вільний. [...] Тобто це постійний страх.’ [ФГЗ, Р8, жінка, 36, Київська область., одружена, має дітей]
- 18 ‘У меня есть знакомые, которые даже имея отсрочку или что-то еще, они боятся все равно передвигаться по городу, боятся каких-то неожиданных, незаконных действий ТЦК. [...] это так сильно повысило страх передвижения, что у нас начали там замораживаться многие бизнесы.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
‘Влада забрала можливість пересування туди, куди хоче людина. [...] малий бізнес втрачає взагалі право на існування.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
‘Большая часть клиентов у меня находится за городом. Но в связи [...] с тем, что фирма нам “проги” не дает, мы ограничились только городом. Весь пригороды я вынужден отказать в своих услугах, что, конечно, мешает и людям, и моему материальному положению.’ [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
‘Це просто на якість бізнесу впливає, на діяльність, на можливість отримання прибутку.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- 19 ‘Ті, я вважаю, хто хотіли тут залишитися, вони залишились. Ті, хто хотіли, вони мають право виїхати. Це все повинно бути добровільно.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- 20 ‘В России [...] они же тоже живут в демократии, у них тоже выборы. Ну, им так кажется. Им с удовольствием скормили авторитаризм под видом демократии. [...] Мы недалеко от них ушли.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
‘Не треба такі матеріали замовчувати [...] бо тоді ще один плюс, як можна ставити в графі порівняння нас з Росією. В Росії, що там, ну щось сказав не те про військових, чи зняв, чи що – все, дискредитація військових, ідеш в тюрму. Ну тоді і в нас те саме на 100%.’ [ФГЗ, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 21 ‘Ми і так котимося до Північної Кореї.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 22 ‘Україна втратила повністю свою демократичність. Вона стала як Північна Корея. Тобто немає ні свободи вибору, немає взагалі. Вся влада належить владі. Тобто народ взагалі ні на що не впливає.’ [ФГЗ, Р5, чоловік, 22, Чернівці, неодружений]
- 23 ‘Немає такого в нас зараз, як вільна людина. [...] Все контролюється. Все від влади залежить.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовий, неодружений]
- 24 ‘Мы как антагонисты взяли российскую систему, но почему-то начинаем ее полностью копировать.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 25 ‘Більшість людей вважають, що ми в клітці. Нас нікуди не випускають і вліяють на свободу слова. [...] Влада забрала можливість пересування туди, куди хоче людина. [...] Тому на демократичність в країні розвиток якийсь не бачу.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- 26 ‘Я йшов як доброволець, і в мене було моє бажання. І коли ти потрапляєш до Збройних сил України, то ти потрапляєш просто у рабство [...] я бачив, як до людей відносяться, не відпускають домой [...] коли людину змушують щось робити без її волі, то це вже не демократія. [...] для мене була би демократія, коли я сам, власне, пішов воювати. [...] А потім, коли я кажу все, досить, я не хочу, а мене змушують, то [...] це вже не демократія.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовий, одружений, має дітей]
- 27 ‘Сначала очень для меня всё поменялось. И это была сплочённость. [...] мужчины стали на защиту, и женщины стали на защиту.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
‘Подивився тих людей, які повернулися з-за кордону і пішли зі мною пліч-о-пліч. [...] Побачив всі, що піднялися з перших днів і пішли.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022, неодружений]
‘Змінилося в кращу сторону, тому що суспільство стало більш активним, більш усвідомленим.’ [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
- 28 ‘У нас реально існує свобода слова.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовий, одружений]
‘Нічого не змінилося в плані контролю. Тобто ніхто не приходять і не говорить, не пиши цього.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
‘На свободу слова, ну, люди ж зараз виражаються, всі говорять’ [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]

- ‘Я вважаю, що сьогодні в Україні є свобода слова і хто хотів висловлюватися і міг, той і зараз хоче і може висловлюватися.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
- 29 Єдиний марафон – це плюс, оскільки вся інформація подається. [...] ми кажемо, у військовий стан заборонили, як і мітинги, і таке подібне. Але [...] люди зібралися, їх водометами ніхто не розігнав. Хоча це мало бути у військовий час, тобто демократія, свобода слова на нормальному рівні.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- ‘Нічого не змінилось в свободі слова. Ми також можемо вільно висловлюватися. Ви бачили, це вийшли люди на протести. Тому я не бачу, щоб щось порушилося під час війни кардинально.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Нічого не змінилось в плані контролю. Тобто ніхто не приходить і не говорить, не пиши цього.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- ‘Коли [влада] дещо навіть в чомусь і помилилася, то були і протести, і вільно люди висловлювали свою думку при цих протестах. І влада зробила висновки певні.’ [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
- 30 ‘Я ще з часів Майдану служу. [...] ще в часи Майдану, я зрозуміла, що ми зараз стоїмо на дуже важливому шляху, коли ми як нація не просто сформовані, а маємо такі суперспроможності [...] Я побачила своїх чудових співвітчизників, людей, яких революція реально захопила поглядами [...] під час широкомасштабного вторгнення, це тільки підкріпилось. Тобто коли була така екзистенційна загроза абсолютно для всіх, всі згуртувались.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військова, одружена, без дітей]

Зображення: Freerik

Як українці обговорюють чутливі теми під час війни

Вже на ранніх етапах великої війни традиційне домінування телебачення (зокрема орієнтованого на державу телемарафону «Єдині новини») значною мірою поступилося Telegram (передусім оперативним новинам на локальних каналах) та YouTube (особливо каналам улюблених блогерів)¹. Водночас варто зазначити, що частина учасників висловлювала узагальнене відчуття недовіри та розчарування щодо всіх джерел інформації². Цей зсув у бік Telegram і YouTube – не просто зміна платформ, а фундаментальна трансформація того, як і звідки українці черпають інформацію, щоб орієнтуватися в найчутливіших питаннях, пов'язаних із війною. На ранніх етапах війни публічне обговорення

чутливих питань – зокрема військових невдач, проблем браку людей, (не)справедливості мобілізації, внутрішніх політичних розколів та корупції у владі – значною мірою стримувалося неписаною суспільною домовленістю, компромісом заради національної єдності та мінімізації впливу російської дезінформації. Однак ця самоцензура має помітні межі. До прикладу, протести в липні 2025 року проти ймовірного послаблення антикорупційних органів (НАБУ і САП) продемонстрували, що українці готові порушувати мовчання, коли відчують, що «червоні лінії», що стосуються демократії, перетнуто. Загалом обмеження демократичних свобод вважаються прийнятними доти, доки їх сприймають

як тимчасові й такі, які можна скасувати. Коли ж війна перейшла в затяжну фазу виснаження, ці табу порушуються дедалі частіше. Суспільство куди менше терпиме до втручання держави в базові свободи.

Якщо не буде критики, то вони будуть вважати, що [...] все у них добре. Це така ж сама інформаційна тепла ванна.

Цей зсув зумовлений тим, що думка про те, що демократична підзвітність і публічне обговорення раніше табуованих тем є критичними для національної оборони, а не шкодять їй, – стає популярнішою. Втім, існують певні винятки, як показано нижче. Ми попросили респондентів оцінити, чи виправдане публічне обговорення певних тем попри дію воєнного стану. Переважна більшість учасників погодилася, що фільтрувати або взагалі забороняти будь-яку інформацію про втрати та переміщення військової техніки чи підрозділів³, аби не допомагати Росії та мінімізувати ризик деморалізації українського населення, – справедливо⁴. Утім, погоджувалися з цим не всі. Наприклад, один із інтерв'ююваних запропонував уникати розголошення даних про рівень втрат у громадах, розташованих поблизу активних бойових дій, аби зберегти моральний дух, водночас зауважив, що таку інформацію можна оприлюднити згодом. Скажімо, щодо українських втрат під час боїв за Бахмут⁵. Кілька учасників висловлювали ще радикальнішу позицію, виступаючи за повну прозорість⁶. Один молодий респондент розкритикував цензуру з боку влади, стверджуючи, що такий підхід нагадує ставлення до суспільства мов до дітей і позбавляє громадян розуміння реальної ситуації на місцях⁷.

Цікаво, що багато респондентів куди відвертіше висловлювалися про необхідність повідомляти про проблеми на фронті (зокрема щодо випадків непрофесійності командирів) заради того,

щоб запобігати подальшим зловживанням і притягувати до відповідальності винних.⁸

Що стосується корупційних справ, значна частина учасників погоджувалася, що про них необхідно повідомляти, щоб формувати культуру підзвітності⁹. Що варто демонструвати тверду відданість стандартам європейської інтеграції¹⁰. Один із учасників прирівняв корупцію до зради: «як узагалі можна думати про пограбування своєї країни під час війни»¹¹. Респонденти також наголошували, що особливо про корупцію у військовій сфері потрібно говорити публічно, адже замовчування таких випадків підриває оборону держави¹². Цікаво, що один співрозмовник, який мешкає за кордоном, зазначив, що публічне обговорення корупційних справ може слугувати механізмом розрядки суспільної напруги, знижуючи ризик революції, яка інакше могла б підірвати згуртованість під час воєнного стану¹³. Все ж деякі респонденти застерігали, що висвітлення корупційних справ варто обмежувати, адже це погано впливає на моральний дух¹⁴ суспільства і може поставити під загрозу фінансову підтримку Заходу¹⁵.

Для нормальної людини це взагалі [...] зрада під час війни, тому що як ти взагалі можеш думати про пограбування своєї держави під час війни.

Ймовірно, найсуперечливішим питанням, яке було підсвічене під час дослідження, стало ставлення учасників щодо того, чи є прийнятною критика прорахунків політичного та військового керівництва. Приблизно половина наполягала, що така критика справді необхідна для дотримання демократичних принципів і стимулювання позитивних змін¹⁶. Інша половина вважала, що будь-яка критика керівництва може підірвати національну єдність і міжнародну підтримку оборонних зусиль, а тому її слід відкласти до кінця війни¹⁷. Практично всі респонденти підтримували

заборону проросійського контенту, що поширює дезінформацію¹⁸. Також переважна більшість виступала за заборону Російської православної церкви, вказуючи на її підривною діяльність¹⁹ і відкриті заклики до насильства проти українців²⁰. Винятків було небагато: окремі респонденти наголошували, що держава має уникати порушення свободи віросповідання, водночас зберігаючи здатність ізолювати й нейтралізувати російський гібридний вплив у медіа та релігійних інституціях²¹. Один учасник інтерв'ю стверджував, що будь-які заборони Росія може використати у своїх цілях. Натомість краще забезпечити жорсткіший державний контроль²². Інші зазначали, що заборона Російської православної церкви теоретично є порушенням конституційних свобод. Однак під час війни це необхідний крок²³.

Респондентів також запитали, чи вдавалися вони до самоцензури, коли порушувалися

будь-які з цих чутливих тем. Чинні або колишні військовослужбовці визнавали, що через страх професійної помсти солдати практикують самоцензуру, утримуючись від повідомлень про прорахунки командування, навіть якщо ті призвели до втрат, яких можна було уникнути.²⁴ Водночас одна респондентка, що нині служить у війську, зазначила, що головна причина, з якої вона стримує критику, – бажання не дискредитувати інституцію, яку вона представляє, в умовах повномасштабної війни.²⁵

Учасники описували помітний рівень самоцензури загалом²⁶, і особливо щодо таких чутливих тем: справедливість мобілізації та ухилення від призову²⁷; зловживання владою з боку працівників ТЦК як винятком, а не правилом²⁸; використання російської мови та відвідування Російської православної церкви²⁹; а також критика президентства Зеленського³⁰.

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- 1 'Звісно, [мої джерела інформації] змінилися. Я для себе за час війни вже вибрав тих журналістів або канали, за якими я слідкую. [...] Я дивлюсь YouTube і Telegram.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., військовий з ТЦК, одружений, має дітей]
'Я дивлюсь тільки ютуб-канали.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
'Смотрю YouTube естественно, что происходит на линии фронта.' [Інтерв'ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
'Кожен день я читаю Телеграм. Це мій основний. На Ютубі я дивлюсь там такі вже, коли хтось, або ті самі журналісти.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
'З початком повномасштабного вторгнення, ну, про Суми, про своє місто я, звичайно, дізнаюсь просто з місцевої журналістики, Телеграм-каналів, [...] про новини я більше споживаю в Телеграм-каналі і на YouTube Сергія Стерненка.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
'З 22-го року перестав дивитися "Телемарафон" і до сих пір не дивлюсь. А так більше інформації – це в Фейсбуці або Телеграм-канал.' [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
'Після повномасштабного вторгнення, коли не було телебачення, Телеграм-канал "Суспільне Чернігів". [...] "Телемарафон" не дивлюсь.' ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
'Всю інформацію в основному беру в Телеграм-каналах, є такий "Мерефа Лайф", це місто, в якому я зараз перебуваю, "Харків Ньюз", "Реальна Україна", "Інсайдер", ну, це моніторинги тривоги в основному.' [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
'Ми дивились "Телемарафон", більше нічого не було, навіть каналів, тому що все ж перебивали антени [...] коли вже з'явився інтернет, я перейшла з "Телемарафону" [...] Я підключила Телеграм, "Реальна війна" канал. Більше нічого не читаю. [...] мій чоловік і [...] мама, вони саме в цьому Ютубі.' [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]
'Коли була вже деокупація, [...] У моїй сім'ї [...] дивляться Телеграм-канали, тому що там оперативна інформація якась з'являється [...] "Інсайдер" той самий, це Телеграм-канал місцевий, це "Суспільне", наприклад, там ще "Новини Чернігівщини" які-небудь, [...] по собі можу сказати, що перестали дивитися телевізор.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
'Спочатку війни змінилися теж, так, це Телеграм-канали, [...] "Суспільне Суми" і "Цукр", це те, що місцевий, місцева спільнота. І просто, ну, що де летить, що куди пролетіло.' [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
'С войной пришли телеграммы-каналы. Политических блогеров особо не смотрел. По большому счету,

- пользуюсь местными телеграммами-каналами, которые освещают, в принципе, нужные мне вещи [...] Труха, Харьков на повестке. [...] Щодо Портнікова зі Стерненко. Так, ютуб-канали. [...] Дивлюсь.' [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- 'Стерненка дивимось постійно, читаєм телеграм-канали новини. [...] ті, що місцеві, щоб ми розуміли де які прильоти.' [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- 'Раніше дивилась телеканали, зараз більше дивлюся в телеграмі. І більше дивлюся регіональні канали.' [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
- 'До війни взагалі телеграм-каналам не довіряв і не читав [...] в тих умовах, яких ми маємо, це єдиний варіант, де можна черпати інформацію миттєво, [...] дуже багато сміття різного. Ну, надаю перевагу своїм місцевим, там, "Херсон без фейків", "Суспільне Херсон" [...] Телебачення, в принципі, не дивився.' [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 'Оскільки теж переселенка, [...] змінилися пабліки на місцеві, [...] "Чернівецька міська рада" [...] і додалися ті [...] Телеграм-канали, які стосуються того, деякі загрози зараз [...] "Тривога".' [ФГ3, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
- 'До війни це було частково телебачення, можливо, в зв'язку з тим, що я проживала з мамою [...] переважно, після початку війни, телебачення не дивлюсь. Переважно це Телеграм-канали. Це "Unews", це наше "Вінницьке інформбюро".' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- 'У мене до війни я мало користувалася Телеграмом, зараз більше Телеграмом почала користуватися.' [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]
- 'Під час війни люди стали більше користуватися інтернет-новинами. Дуже багато каналів і Телеграм, і Вайбер. [...] Я телевизор майже не дивлюсь.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 'Спочатку війни вже телевизор не дивлюся і перейшла на телеграм-канали. В основному регіональні [...] із блогерів, ну, періодично я слухаю Стерненко.' [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 'Телевизор дивитися немає часу і немає де. Телеграм-канал під'єднані ближче до тих каналів, які ближче до Львова.' [ФГ4, Р6, жінка, 53, Львів, розлучена]
- 'Телеграм-канали [...] Зараз трошки менше я з ними користуюсь, але все одно ще за звичкою звертаю увагу. Ну, в основному це місцеві канали чернівецькі. [...] "Чернівціграм" [...] і "Труха".' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 'До 2022 я дивилась більше телебачення, то з 2022 [...] я почала дивитись більше соціальні сеті. [...] Телеграми, це просто Суспільне Вінниця, Суспільне Харків.' [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
- 'З початком повномасштабного, то, звичайно, це Телеграм-канали. Я підписана на наших херсонських журналістів і групи.' [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- 'Ютуб і Телеграм. В Ютубі є такий канал Стерненка, кожного дня він розповідає новини. А в Телеграмі – "ТЛК Ньюз", це харківський такий блогер.' [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]
- 2 'Уже нет доверия, да, к определённым блогерам [...] нет доверия абсолютно на данный момент у меня ни к кому.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- 'Повністю медіа не можна довіряти.' [Інтерв'ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- 3 '[Не потрібно висвітлювати] пересування [...] частин.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- 'Все, что касается армии, я бы не освещал. Потери я бы не освещал. [...] Надо ограничить темы количества боеприпасов на фронте, потому что это военная специфика.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 'Не потрібно стільки інформації по надання нам допомоги. Скільки нам прийшло тих систем, скільки літаків, то це інформація зайва.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- 'Деякі права, свободи слова також зараз порушуються, але я вважаю, що це і правильно, тому що не треба, скажімо так, писати, де знаходиться там частина. [...] Допомога, яка нам надається. Вже і так прийшли до висновку через два роки, що не треба все озвучувати [...] тому що воно все відстежується.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- 'Не треба прильоти, одразу казати де і як, де військові.' [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей] – 'Не озвучивать, я считаю, это места дислокации военных.' [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- 4 'По количеству погибших людей. Штаб управления ведет статистику, но информация закрытая. [...] Для чего это делается? [...] чтобы не было паники. [...] мотивация у людей понизилась. То есть, ну, силы Украины и РФ несопоставимы, понимаете? [...] Оружия недостаточно, воинов недостаточно. Поэтому тяжело воевать с таким огромным государством, как Россия. [...] [М.: Ну то есть это – вот эти ограничения оправдано?] 'Я считаю, что да.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]

- ‘Про втрати військових, я думаю, що в галузь не дуже потрібно висвітлювати, бо цим можуть скористатися ті люди, яким це вигідно. [...] Росія. Вона перекрутить і подасть втрати в медіа, що в нас колосальні. [...] Хоча я знаю, багато людей знає, що втрати великі.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Військові втрати, проблеми на фронті, [...] об этом, я думаю, не надо было бы говорить шчас. [...] от этого легче никому не станет.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Звичайно, що ні. Ну, це, ви знаєте, військові втрати [...] це називається панікьорство [...] це вже на межі зради.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- ‘Щоб не було підриву серед населення, то дійсно не потрібно про втрати розповідати.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- ‘Я полностью согласна по поводу потерь, потому что, когда в 2022 году мы читали все эти Телеграм-каналы, мне было очень тяжело это читать.’ [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
- ‘Те, що нам не кажуть втрати наші – це правильно, тому що є, я знаю таких людей, у яких би зразу була паніка, їх би тут уже в Україні не було.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Все, що пов’язане з безпосередньо військовими діями, або з усім, що пов’язане з військовою справою, краще замовчувати.’ [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Якщо цю інформацію висвітлювати, то стане навіть гірше.’ [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- ‘Про втрати не потрібно всю інформацію розголошувати, тому що [...] не потрібно сіяти паніку.’ [ФГ3, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
- ‘З приводу втрат на фронті і проблем на фронті, мовчання – це просто тактична частина плану. [...] висвітлення інформації для нас надає також розуміння і ворогу, тобто всіх наших вразливостей і проблем.’ [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 5 ‘Я вважаю, що це повинні люди знати, скільки людей загинули. Але, наприклад, єсть місця, [...] такі, як там був Бахмут або зараз Покровськ, або тут, Харків, Вовчанськ. [...] до тих пір, поки там ідуть бої, я вважаю, що краще не знати людям, [...] В якусь бригаду кидають і кажуть: “Ми вас кидаємо на Покровськ”. А він чув учора, що на Покровську кожна третя людина загинула. [...] пройшов час. Уже от про Бахмут можна сказати.’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК та СП, одружений, має дітей]
- 6 ‘Я не согласен по поводу утрат, потому что они все равно есть и все равно на этом фоне начинаются спекуляции, их, наоборот, преувеличивают. И, возможно, было бы более правильно озвучить их.’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- ‘Щодо тих самих втрат і проблем на фронті, не все висвітлюється. Але моя особиста думка, що, [...] можливо, втрати мали би повністю висвітлюватися, але мені здається, що люди були б ще більше налякані.’ [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- ‘Я вважаю, що не треба обмежувати, скільки у нас вбитих. [...] по-любому це відомо, як, можна сказати, ворогу, які у нас втрати. Навіщо ця брехня? Хай люди знають правду і хай вони розуміють, як воно дійсно є. А не жити в рожевих окулярах, що ми перемагаєм.’ [ФГ3, Р5, чоловік, 22, Чернівці, неодружений]
- ‘Все треба висвітлювати, і люди мають знати правду.’ [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]
- ‘Треба все озвучувати повністю. Корупція – це взагалі на першому місці йде і все таке. Втрати, ну, відповідно, теж. [...] хтось може прийме якесь для себе рішення [...] А більшість у нас просто закривають очі і не хочуть слухати.’ [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
- ‘Наші люди повинні все знати. Мені кажеться, що це обмеження, це приховування інформації.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- 7 ‘Ніякі теми не треба обмежувати [...] наша влада людей вважає за якихось дітей [...] вам про то знати не треба, бо ви злякаєтесь.’ [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружена]
- 8 [М.: Про втрати не надо говорить. Про проблемы на фронте?] ‘Проблемы на фронте, конечно, нужно говорить. [...] О недостачи там, снаряжений, всего остального, оружия, скажем так, да. Плюс людей.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК, після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Потреби на фронті [...] Звичайно, про це треба казати вголос, бо це в першу чергу буде адресовано і суспільству, але ж і іншим чинам. Для яких це буде, як сказати, наука.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- ‘В нас там в Херсоні в одній бригаді були проблеми з певним полковником і поки це не вийшло на певний рівень, на це ніхто не дивився, там були великі втрати і великі проблеми, [...] не все повинно замовчуватися.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружений, має дітей]
- 9 ‘Коррупция у нас производится по большей части людьми гражданскими. Потому что Министерство обороны все равно гражданским человеком у нас возглавляется. Это освещать можно и нужно.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]

- ‘Нужно об этом говорить. Потому что если не будешь говорить об этом, то коррупция будет расти в процентном соотношении.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- ‘Це потрібно в любому випадку в галузь розповсюджувати [...] [про випадки] корупції.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Саме коли є розголос, коли суспільство тримає це на контролі, постійно лобіює, постійно виносить інформаційно на поверхню новин, то це рухає судові механізми, розслідування. [...] корупція – це ворог номер 1.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовий, одружений]
- ‘Звичайно, це слід казати. [...] те, що робиться зараз в Україні, це дуже страшно. Це просто розкрадання гуманітарки. Я думаю, там з оружием теж щось є.’ [Інтерв’ю 10, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]
- ‘Корупцію, так, і те, що стосується неправомірних дій, я вважаю, що треба озвучувати, треба це міняти, тому що це руйнує нас із середини.’ [ФГЗ, РЗ, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
- ‘Так, потрібно критикувати, якщо вони роблять щось не так, якщо вони крадуть навіть на військових тендерах [...] То чому це потрібно замовчувати?’ [ФГЗ, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- 10 ‘Те, що ми розповідаємо про корупцію, ми показуємо, що ми боремось з нею, оскільки війна колись закінчиться, і ми всі прагнемо в Євросоюз, в НАТО і так далі. Корупція, як головна проблема, це перше, з чим нам доведеться боротися, і вже те, що ми зараз щось з цим робимо і висвітлюємо це, і як реагує на це народ, все щодо тих же протестів, то я вважаю, що це навпаки, корисно. Саме те, що це висвітлюється.’ [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- 11 ‘Для нормальної людини це взагалі [...] зрада під час війни, тому що як ти взагалі можеш думати про пограбування своєї держави під час війни.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- ‘Для нормальної людини це взагалі [...] зрада під час війни, тому що як ти взагалі можеш думати про пограбування своєї держави під час війни.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- 12 ‘Корупція військових, це треба висвітлювати і треба наказувати. Тих людей, які здають наші позиції [...] зараз дуже багато молоді через телеграм-канали купляються на уявні там 3-5 тисяч, і роблять шкоду.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Треба, так, за корупцію казати. Тому що корупції дуже багато серед військових, серед командування. Багато несправедливості. І тому мобілізація зірвана.’ [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- 13 ‘Якщо [корупція] буде процвітати, ніхто не буде на це реагувати, ніхто не буде про це говорити, то потім революція може статися, а вона нам точно не потрібна.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- 14 ‘Щодо корупції, то як на мене, краще хай працюють правоохоронні органи і щось роблять. [...] А від того, що це покажуть по телевізору, це тільки огида в народі.’ [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- ‘Це заважає боротися з корупцією, але у час війни повинні бути певні обмеження, [...] в першу чергу, для підтримки морального духу населення.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
- 15 ‘Про корупцію, моя точка зору, що не треба. Чому? Тому що нам дуже багато коштів виділяють інші країни-спонсори, країни-донори.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- 16 [М: Як ви ставитесь до публічної критики керівництва держави [...] А військового керівництва?] ‘Критики? Плюс.’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- ‘Якщо Президент поганий, і люди про це кажуть, це має висвітлюватися, і він має змінюватися. Якщо влада не може виконувати, наприклад, як я вважаю, влада ж – це виконавець українського народу.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Потрібно, мабуть. Тому що командування щось неправильно робить і є якісь проблеми через командування, більше втрати, то потрібно по-любому з цим займатися і міняти таке командування.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовий, неодружений]
- ‘Публічна критика, це нормально. Здрасті, це ж якраз і є демократія – критика. Культу особистості у нас немає.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]
- ‘Має бути здорова адекватна критика тих, які дійсно це заслуговують. [...] ми просто вертаємося в диктатуру, якщо цього не буде.’ [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
- ‘В плані політичному, я думаю, що потрібно [критикувати], тому що якщо вони сидять, дивляться, народ не реагує, значить, йому все подобається.’ [ФГ1, Р5, чоловік, 28, Херсонська обл., має дітей]
- ‘Я вважаю, що треба. [...] якщо б не вийшли, то НАБУ б заборонили.’ [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]

- ‘Я вважаю, що потрібно, але [...] не бла-бла-бла [...] поливання брудом. Щось конкретне.’ [FG2, P1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей] – ‘Єдине, що під час війни треба, можливо, зважати на моменти і таке все інше. Але аргументована критика має бути.’ [FG2, P4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- ‘Має бути публічна критика і військового керівництва, і керівництва країни, тому що інакше, якщо не буде критики, то вони будуть вважати, що [...] все у них добре. Це така ж сама інформаційна тепла ванна.’ [FG3, P6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Треба критикувати, звісно.’ [FG3, P8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей] – [М: як особисто ви ставитесь до публічної критики керівництва країни та військового керівництва?] ‘Це повинно існувати і бути.’ [FG5, P4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- ‘Повинна бути критика влади. [...] це одна з перших ознак демократії.’ [FG5, P1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
- ‘Критика, звичайно, повинна бути.’ [FG5, P2, жінка, 35, проживає за кордоном (з Херсона), одружена, має дітей]
- ‘Це потрібно, тому що коли виставляєш це на публіку, [...] це якось все-таки впливає на владу.’ [FG5, P3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- ‘Повинна бути критика.’ [FG5, P7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]
- 17 [М: Как вы относитесь к публичной критике властей наших, вот государства: ну, президента, да, вот правительства?] ‘Я негативно к этому отношусь. Почему? Потому что страна, которая воюет, [...] – это не время.’ [Интерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей] – [М: Как вы относитесь к публичной критике руководства страны и военного руководства?] ‘Наверное, не на часі.’ [Интерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Якщо розказувати, що дуже погана держава, погані, що називаються там керівники держави, поганий Президент, поганий Кабмін, то хто піде за цю країну воювати?’ [FG1, P6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- ‘На час війни не може бути критика Президента, як керівника держави, тому що це буде підривати і нас в очах наших союзників, які нам допомагають.’ [FG1, P2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
- ‘Критика має бути дозована, тому що як уряд має зрозуміти, що нам щось не подобається [...] Але також вона не має підривати бойовий дух. Тобто вона має бути об’єктивна і дозована.’ [FG1, P4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
- ‘Критикувати публічно в цей військовий час – це означає підривати авторитет на міжнародному рівні. І я вважаю, що це недоречно робити.’ [FG2, P6, жінка, 55, Чернігівська обл., неодружена, має дітей]
- ‘Розхитування йде [...] під час війни, свобода слова, розумієте, ну можна критикувати дії, [...] як то командири таке допустили. Але [...] саму інституцію не можна критикувати. [...] то є зрада [...] коли критикувати президента або [...] Верховн[у] Рад[у] [...] – це грати на руку російській пропаганді.’ [FG4, P1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
- 18 [М: Чи слід обмежувати російськомовний контент?] ‘Звісно.’ [М: А публікації з проросійськими поглядами?] ‘Тим паче.’ [Интерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- ‘Про російський [контент] канешно, треба обмежувати. [...] щоб його було менше. [...] [щодо публікацій з проросійськими поглядами] я б їх закрав би зовсім.’ [Интерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- ‘Если этот контент вещает из нашего соседнего государства, недружественного, да, которое на нас напало, то я считаю, что, конечно, это нужно абсолютно [ограничивать]. Почему? Потому что информация искажённая, информация неправдивая. [...] Потому что люди, [...] которые не умеют анализировать, они принимают всё за чистую монету.’ [Интерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- ‘Дуже-дуже впливово зменшити все російське, щоб воно не простягало ніяк в Україну. І, тобто, там заборонили показ російського на телебаченні, чи, так само, прослуховування музики навіть в закладах. [...] зразу можеш вважати, що власник чи хто знаходиться в керівництві підтримує росіян, а вони, отримується, знищують український народ.’ [Интерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений] – [М: Чи слід обмежувати російськомовний контент?] ‘Так, так.’ [Интерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений, без дітей]
- ‘Деморалізація – це один із ключових інструментів ІПСО [...] обмеження мають бути, тому що вони дуже погано впливають на морально-психологічний стан суспільства і військових. [...] Взагалі заборонила б будь-який російськомовний контент. [...] наша мова – наша зброя.’ [Интерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
- ‘У нас зараз посилили контроль з приводу розповсюдження ворожої пропаганди дуже сильно. І я вважаю, що це правильно, що у нас всі ЗМІ повністю перейшли на українську мову.’ [FG1, P1, чоловік, 18, Суми, неодружений]

- ‘Прикрыли вражескую риторику, максимально, как могли, я этим только доволен.’ [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений] – [М: Російськомовний контент треба обмежувати?]
- ‘В ЗМІ – так.’ [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- ‘Погоджуюсь.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 19 ‘Начиная с 1917 года церковь в Советском Союзе была исключительно под патронацией КГБ. [...] когда Союз развалился, в принципе-то, не поменялось, [...] И сейчас они просто эту точку зрения [...] транслируют на свою паству. [...] я хочу запретить не возможность молиться в какой-то церкви, а я хочу запретить возможность развалить эту страну изнутри. [...] это вот просто силовая структура, которая работает под прикрытием церкви.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей] – Це не релігійна організація – це просто прихвостні КГБ. Ми всі чудово розуміємо, що це вовк в овечій шкурі. [...] маніпуляція, фікція і спроба під цим сховати своїх агентів.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
- ‘Якщо ви мову ведете про російський патріархат, то там конкретно всіх треба просто сажати. [...] отримують і засоби, і матеріали просто там з кремля ідуть.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей] ‘Російської церкви не має бути, тому ще це один зі способів, як раз, завести ДРГ і вести протиукраїнську позицію, яка підриває національні інтереси.’ [Інтерв’ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном] ‘Там всі проросійські були в тій церкві працівники [...] я позитивно ставлюся до того, що її заборонили.’ [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]
- ‘Російська православна церква – це в даний момент опіум для тих, хто туди ходить. І нам таке абсолютно тут не потрібно.’ [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- ‘Я категорично підтримую заборону Московського патріархату [...] йде активна [...] пропаганда, і я знаю людей. які ведуться на цю пропаганду через розповсюдження в церкві.’ [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
- ‘Вони поширюють проросійські наративи. А цього не має бути в умовах тих, в яких ми зараз перебуваємо.’ [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- ‘У нас йде повномасштабне вторгнення цієї країни в нашу країну. Я вважаю це одним з перших, що треба заборонити, це вплив Московського патріархату.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
- ‘У нас з 2014 року йде боротьба з тітушками і РПЦ. Ця тенденція має підтримуватися, це правильно.’ [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- ‘Однозначно запретить. Желательно максимально всё российское запрещать.’ [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений]
- ‘Позитивно. [...] щоб они не управляли нашей страной через религию.’ [ФГ5, Р6, жінка, 40, проживає за кордоном, з Києва, неодружена]
- ‘Позитивно. Релігія – це теж політика.’ [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]
- 20 ‘Якщо в країні є російські церкви, які допомагають військовим росіянам в знищенні України, то я вважаю, що вони не мають бути в Україні.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений] – [М: Як ви ставитесь до заборони релігійних організацій, які пов’язані з країною-агресором?] ‘їх треба повністю всіх відмінити.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений]
- ‘Это правильно, [...] если их попы высказываются насчёт того, чтобы идти убивать в Украину, то чё она здесь тогда должна быть, эта церковь?’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК та СП після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Позитивно, взагалі вважаю, що треба все, що російське, заборонити, тому що вони напали на нас.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 21 ‘Щоб держава, перші особи держави публічно лізли в ту сферу і нав’язували людям, казали, [...] в яку церкву ходити, в яку не ходити. Це так теж не годиться. [...] Це неправильно, тому що люди не винуваті, [...] що їх оточував російськомовний контент, що вони ті мультики дивилися, [...]. А тепер ми кажемо, ні, от ви то не дивіться, ви то не слухайте, ви то не читайте. [...] до людей ставляться, як до якихось малих дітей, яких треба там направити [...] Так не має бути.’ [ФГ3, Р6, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Якщо російський просто, то взагалі не потрібно забороняти, тому що, знову ж таки, це вже зазіхання на свободу слова [...] Але якщо в лоб вам кажуть, що Росія – це класно, з нами буде супер, а Україна, ну, навіщо вона вам? Таке я все-таки, певно, би прикривав.’ [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- ‘Якщо це дійсно правда, то це вже буде прикривання свободи слова і в такому випадку їх краще освітити. Але якщо це грубе ІПСО, то тут потрібно фільтрувати.’ [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]

- 22 'Як тільки ти її заборониш, ти їм даєш якийсь карт бланш. [...] Начинаються співи про те, що їх тут знищують [...] їх не треба забороняти. [...] треба робити їм життя важче. [...] їх можна перевіряти як по податковій службі, по прокурорському напрямку. Тобто перевіряти, хто робить, де робить, як заробляють, звідкіля у них кошти. [...] Більший контроль від влади.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- 23 'Відповідно до закону, дійсно, це не є демократично, там, забороняти свої погляди, віросповідання, але, знову ж таки, це вимушені міри, [...] особисто чула і бачила, як виправдовували російські дії саме в церкві Московського патріархату.' [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Це вимушена міра у умовах війни. Це досить такий великий засіб для пропаганди серед тих, хто її відвідує.' [ФГЗ, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 24 'Я писав пости, я хотів викласти, і я не викладав, тому що я боявся іноді за себе, а іноді за своїх побратимів. [...] Неадекватні, неправомірні, які призвели до загибелі не одного, не однієї людини, команди непрофесійних командирів.' [Інтерв'ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
'Не скрізь ти можеш висловити те, що вважаєш за потрібне. Ну, наприклад, на службі це скрізь [...] якби, не згоден з тими методами або з тими наказами.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
'В армії за півтора роки я навчився бути, скажемо так, дуже сдержаним. [...] Командир завжди прав.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- 25 'Я військовослужбовець, і не всі мої думки можуть бути мною висвітлені, висловлені, тому що я є частиною системи. І я не маю права її дискредитувати.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена, без дітей]
- 26 'Раніше по свободі слова було більш вільно все це. То зараз я вже так, побоююсь. Мені здається, у поліцейських більше стало повноважень, що вони можуть скрутити.' [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
'Змінилась свобода слова. Не можеш сказати те, що думаєш. Треба завжди аналізувати, кому говориш, що говориш.' [ФГ5, Р6, жінка, 40, проживає за кордоном, з Києва, неодружена]
- 27 'З приводу мобілізації, [...] коли говориш з кимось трішки близьким емоційно до ситуації, що хтось з родичів або з близьких людей на фронті, зазвичай потім дуже важко якось грамотно перевести цей діалог не в сварку якусь. Тобто приходиться замовчувати цю тему також.' [ФГЗ, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
'Я стримуюсь постійно щодо [...] питання про мобілізацію також, мабуть, тому що це таке питання, яке чіпляє за живе. Тобто є жива людина, вона все одно хоче зберегти собі життя, і пересування зберегти.' [ФГЗ, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
'Щодо ухилиння. Є знайомі, які кажуть, що чоловік сидить вже третій рік вдома, з хати не виходить [...] Немає сенсу просто висловлювати свою думку, тому що нічого це не змінить, це призведе лише до конфлікту.' [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Можливо, я про мобілізацію десь промовчу, [...] бо це дуже болюча тема для деяких чоловіків і їх сімей.' [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном, з Харкова, одружена, має дітей]
'Мобілізація в Україні. Це така болюча тема. Багато знайомих, багато друзів залишилось там, які зараз, так сказати, перебіжками ходять в магазин.' [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]
- 28 'В колі знайомих, тому що їхня думка доволі інша, і я вважав, що вони можуть її не прийняти. [...] про ТЦК і про це все. [...] наприклад, він каже, що ці дії, наприклад, протиправні, незаконні, вони, наоборот, порушують права людини і це все. А я кажу, що це поодинокі випадки, немає такого масового характеру.' [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений]
- 29 'Я стримуюсь постійно щодо мовного питання, оскільки я просто знаю, що болить.' [ФГЗ, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
'Є люди, які, ну, дуже класні люди, але ходять в церкву Московського патріархату. Ну, що ти їм скажеш? Ну, такий їхній вибір. Ну, я мовчу, я їх приймаю, але на цю тему ми не говоримо.' [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- 30 'Дуже часто замовчувала, так само це переважно з близькими, знайомими, друзями тему політики теж замовчувала, особливо коли починають говорити, що там такий Зеленський, поганий, такий, ну, ми ж його вибирали, ну, то що ти зробиш? Ну, що це наразі змінить? Все рівно, ми ж зараз вибори не зможемо прийняти. Але, щоб не доводити до конфліктів, дійсно, інколи приходиться замовчувати ці теми.' [ФГЗ, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]

Анна Цигима / Лабораторія журналістики суспільного інтересу

4 Погляди українців на демократичну підзвітність і вибори в умовах воєнного стану

Думки українців щодо того, чи можливо забезпечити підзвітність влади в умовах війни, різко розділилися. Близько половини респондентів висловлювали поміркований оптимізм, вказуючи на те, що важливу роль у здійсненні громадського контролю відіграють медіа¹, і нерідко наводили протести проти тиску влади на антикорупційні органи, що відбулися влітку 2025 року, як доказ². Один із співрозмовників

зазначив, що інструменти притягнення влади до відповідальності все ж досі існують, однак спрацьовують лише тоді, коли громадяни свідомо й активно ними користуються³. Водночас друга точка зору, яку висловили учасники, була більш песимістичною. Зокрема співрозмовники зазначили, що наявні канали підзвітності дедалі більше обмежуються й стають неефективними⁴. З огляду на те, що реформа децентралізації,

розпочата в Україні у 2014 році, оцінена дуже позитивно, ми також запитали учасників, чи після 2022 року змінилася роль місцевих лідерів, а також чи люди відчують, що можуть впливати на ухвалення рішень на місцевому рівні. Відповіді на це питання були суперечливими. Значна частина респондентів і надалі визнавала власну спроможність впливати на місцеву владу⁵, а також вважала, що попри війну, роль місцевої влади значна і ефективна⁶. Кілька учасників прямо зазначили, що реформа децентралізації, запроваджена у 2014 році, була позитивною⁷. Водночас частина опитаних заявляла, що не має жодного впливу на місцеву владу⁸, яку інколи сприймає як корумповану⁹ або таку, що не має реальних повноважень – особливо з огляду на роль військових адміністрацій, призначених центральною владою¹⁰.

Один із учасників звернув увагу на плутанину, яка виникає через перетин повноважень між військовими та місцевими адміністраціями¹¹.

На місцевому рівні можна знайти якісь варіанти цього рішення. На державному в даний момент не варто чіпати, тільки для того, щоб не дестабілізувати ситуацію взагалі.

Учасники нашого дослідження висловлювали подекуди суперечливі, але водночас і нюансовані погляди щодо можливості і потреби проведення виборів. Близько половини виступали за проведення виборів якомога швидше, наголошуючи на тому, що політичне оновлення на часі і посилить підзвітність¹² або бодай підтримає «здоров'я» української демократії¹³: «якщо виборів більше немає, то це, мабуть, уже не демократія»¹⁴.

Останнє по закону про органи наші, НАБУ, САП і так далі. От, ну, показує, що народ, якось слідкує, вимагає. І ми можемо разом щось зробити.

Кілька респондентів зазначили, що вибори потрібні також через те, що в політичному полі й надалі присутні партії з проросійською орієнтацією. Після 2022 року українці сприймають їх проблемніше¹⁵. Інший учасник стверджував, що відсутність виборів породжує безкарність і підриває суспільну довіру та згуртованість: «якщо мене [з посади] не можуть прибрати, то я можу робити що завгодно»¹⁶. Лише один співрозмовник висловив вкрай радикальну позицію і заявив, що президент втратив легітимність, а будь-який документ, який він підписує, може бути поставлений під сумнів¹⁷.

Значна частина респондентів наполягала, що вибори неможливо проводити доки триває війна. Причини – логістичні¹⁸ або пов'язані з ризиком внутрішньої дестабілізації¹⁹. Цікаво, що невелика група молодих учасників пропонувала все-таки проводити місцеві вибори, але уникнути загальнонаціональних, щоб мінімізувати ризик дестабілізації²⁰.

Один із респондентів відкинув тезу про те, що брак виборів шкодить українській демократії, стверджуючи, що нинішній парламент і президент і надалі повинні вважатися легітимними, адже вибори не скасовані, а лише відтерміновані²¹. Ці відповіді відображають результати нещодавнього опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), проведеного наприкінці листопада – на початку грудня 2025 року: 57% опитаних наполягали, що вибори можливі лише після остаточної мирної

угоди та повного завершення війни²². Частина учасників зазначила, що відсутність виборів справді підриває демократію, однак їхнє відтермінування є необхідним заходом в умовах воєнного стану²³.

Деякі учасники вважали чинну опозицію в Україні неефективною²⁴ й навіть такою, що діє у власних інтересах²⁵. Водночас низка відповідей свідчила про те,

що опозиційні голоси, які залишаються дієвими, все ще можна почути, однак їм складно працювати в умовах парламентської монобільшості партії президента Зеленського «Слуга народу»²⁶.

Інша група респондентів наполягала, що пріоритетом має залишатися національна єдність, і була критичною до потреби мати партійну конкуренцію²⁷.

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- 1 'Громадськість через журналістів. Журналісти повинні контролювати тендери, декларації, рішення всіх гілок влади і всіх рівнів, висвітлювати ці, показувати, де саме ці порушення є.' [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]

'Слава Богу, що є медіа і що ми хоч трохи знаємо про те, що вони роблять.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]

'Ця звітність і контроль існує, те, що медійка відіграє свою роль. [...] ця звітність влади, хоч вона і в формі сучасній, оці блоги, інстаграми, фейсбуки, сторінки, [...] є четверта гілка влади і вона теж працює.' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 2 'Останнє по закону про органи наші – НАБУ, САП, показує, що народ якось слідкує, вимагає. І ми можемо разом щось зробити' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]

'Звітність як була, так і є. Єдине, та людина, яка дійсно хоче знайти інформацію, в тому самому "Прозоро" і ще інші аналогічні сайти. Завжди можна перевірити і подивитися. [...] Персональні Телеграм-канали різних депутатів чи представників влади [...] відновили прямі трансляції з парламенту. Тому я гадаю, що покращилась підзвітність.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]

'Сесії сільських, селищних, міських рад [...] можна переглянути ці записи, документи [...] Хто цікавиться, то може прослідкувати, тобто вони звітують.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]

'Їх багато. Є те саме КРУ, [...] Є органи, які передають справи в суд. [...] Справа в тому, що далі ми не бачимо результатів. [...] органи в нас є, вони працюють, люди намагаються, і вони працюють.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]

'Механізми є, але фінал – це суд, який не здійснюється.' [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]

'У випадку з людьми, проживаючими в Україні, я думаю, що в них все-таки є можливість щось поміняти. Ми бачили приклади у вигляді мітингів.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном (з Харкова), неодружений]
- 3 Є доступ до офіційних документів, сесії, наприклад, всі вони є в записі. Тобто, якщо людина небайдужа, якщо людина відчуває у собі якусь громадську позицію, вона може ознайомитися з усіма документами і [...] якось включитися в цей процес [...] ці механізми залишились, петиції ті ж самі, запити, звернення, це все воно є.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- 4 'На теперішній час у нас менші можливості впливати на рішення влади, значно менші, чим були. [...] дуже менше ми можемо зараз якось коригувати владу.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей] – [М: Общество контролирует власть?] 'Вообще никак не контролирует.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей] – [М: Підзвітність влади суспільству після 2022 року?] 'Ну, вона, мабуть, знизилась.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]

'Народ говорит – и в пустую.' [Інтерв'ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК та СП після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]

'Ніякого контролю [влади з боку] громадськості немає.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей] – [М: Чи існує в Україні у нас в державі ефективний контроль за державними органами та службовцями з боку суспільства?]

- ‘Не існує. [...] всі наглядові ради там. Комітети всі, вони є, але вони не дають нічого.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Так, не існує.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей] – ‘Номинально есть, а фактически – нет.’ [ФГ2, Р3, чоловік, 49, Харків, одружений, має дітей]
- ‘Взагалі немає цієї підзвітності.’ [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
- ‘Є механізми, але дійсно якось вони не працюють.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 5 [М: Якось там брати в цьому, не знаю, будь-яку участь, можливо, переглядати якісь матеріали, можливо, брати участь у якихось обговореннях, опитуваннях?] ‘Так, звичайно.’ [Інтерв’ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений, без дітей]
- ‘Моя батьківщина взагалі на Полтавщині, маленьке село [...] я можу прийти в цю громаду, запропонувати щось – і я думаю, що я реально можу на це впливати.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
- ‘Є способи. Це Патріон, мабуть, воно називається так, коли там люди збирають голоси, і потім воно йде на розгляд чи парламенту, чи президенту. І це один із способів якось достучатись. Можна якісь там санкціоновані мітинги робити.’ [Інтерв’ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном]
- ‘Війна, потім деокупація, ми були кинуті самі собі на призволяще. Ми також створили ініціативну групу. І потім у цій групі небайдужих людей почали якось впливати, що називається, на якісь рішення влади.’ [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- ‘Ми жорстко тут наїхали все-таки на місцеву владу замінити ось перед будинком лампочку. І поки ми їм не довбали, не писали листи [...] вони не замінили цю лампочку. Все, а довели – приїхали і замінили. Тому навіть під час війни можна це зробити. Тільки треба трохи напружитись.’ [ФГ2, Р4, чоловік, 55, Суми, одружений, має дітей]
- ‘Якщо знайти якісь аргументовані докази, а ще краще людину, до якої прислухається верхівка влади, то можна вплинути на думку.’ [ФГ2, Р6, жінка, 55, Чернігівська обл., неодружена, має дітей]
- ‘У нас в громаді є навіть проекти, наприклад, по покращенню міста, і ми можемо голосувати, які проекти ми хочемо, щоб втілились в життя. Тому так, певний вплив є.’ [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- ‘Маю велику надію, що зможу якось вплинути, тому що найближчим часом плануємо підписувати петицію про створення у Вінниці притулку для безхатніх котів.’ [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
- 6 ‘Люди с начала войны очень стали, скажем так, сплоченнее. Прозорые офисы работают отлично. [...] Лучше, чем до войны.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
- 7 ‘Прийшла нова генерація людей, українців, які хочуть змінити оці маленькі громади. Вони хворіють, у гарному сенсі цього слова, ідеєю децентралізації, розвивають свої маленькі містечка. [...] і це все дуже впливає на абсолютно всіх мешканців.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
- ‘Після децентралізації якісь повноваження трошки поширилися. [...] зміни є.’ [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 8 ‘Нет ни одного инструмента, да, вообще нет, в которых я мог бы как-то повлиять на решение громады.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- ‘Нет. Почему? Потому что я не вхожу ни в одну из винницких организаций, поэтому влиять никак ни на что не могу.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей] – [М: Можете на щось вплинути?]
- ‘Ні, не можу.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- ‘Впливати я ніяк не можу, бо це, на жаль, якщо брати Харківську міську раду разом з обласною радою, то, на жаль, це конкретно мафія.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей] – [М: Можете впливати на ухвалення якихось рішень на місцевому рівні?] ‘Ні.’ [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]
- ‘Ні.’ [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- ‘Ні, не можу я нічого зробити.’ [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- 9 ‘Місцева влада стала місцевими феодалами.’ [ФГ2, Р6, жінка, 55, Чернігівська обл., неодружена, має дітей]

- 10 'В том же самом Херсоне ее просто не существует. И очень многие прифронтовые города потеряли свои полномочия. [...] Зараз проблема, мабуть, в інституції цих військових адміністрацій, [...] поставили людину, яка безпосередньо керується одною людиною у Києві. [...] влада вже місцева, да, яку обирав народ, вона втрачає свої повноваження. [...] зараз йде такий захват влади [...] недемократичним способом, просто лазейка через то, що йде війна.' [Інтерв'ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- 'У нас появилась временная воинская [...] У них стало больше власти, соответственно, больше злоупотреблений. [Военная администрация] на себя забрали управление всем.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 'Она менее эффективна стала. [...] они не исполняют ту роль [волю народа], которую должны были исполнять, а делают только видимость.' [Інтерв'ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- 'Як такої діяльності міської влади, я особисто не помічаю абсолютно в місті.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- 'У нас розбомбили школу. Вона мала бути вже збудована. Людей, які вкрали гроші, їх просто посадили на домашній арешт. І влада нічого з цим не робить.' [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
- 11 'Є місцева адміністрація, військова, так, військова місцева адміністрація, а є ще якась адміністрація не військова. Хто головний? От я не розумію, хто у нас, наприклад, в області головний?' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- 12 Ті люди, які обралися, там за п'ять років, ну, п'ять років вже пройшло, і ми всі розуміємо, що завжди у владі повинно бути щось нове. [...] выборы нужны. [...] это нужно менять.' [Інтерв'ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- 'Це негативно впливає на демократію і свободи. Тому що ті ж парламентарі, той же президент, ніхто, вони не бояться наступних виборів. [...] вони впливають негативно на свободу і на демократію.' [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
- 'Влада бачить свої безграничні повноваження і роблять, що хочуть. Тобто [відсутність виборів] негативно впливає.' [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 13 Отсутствие выборов разбещуе наших управленцев. Когда у тебя нет страха, что тебя сейчас выгонят, или тебе не нужно отчитываться перед своими избирателями, то любой человек, и это нормально, он расслабляется.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 'Недовіра ще більша до влади. Бо Президент, коли мали бути вибори, від мене забрав свободу голосування за когось іншого. Тим самим, що Президент зробив, не захотів самовільно покидати пост і забрав свободу слова і вибору.' [Інтерв'ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
- 'Відсутність виборів – це вже не зовсім про демократію.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена, без дітей]
- '[Відсутність виборів] негативно впливає, тому що демократія – це все-таки, коли народ обирає.' [ФГ3, Р2, чоловік, 22, Київська обл., неодружений]
- 'За відчуттями [...] воно впливає на демократію. [...] Ніби-то нас стискають, нема прав якихось.' [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
- 14 'Если выборов нету больше, то соответственно, все. Это уже, наверное, не демократия.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
- 15 'Провести вибори. Звісно, це неможливо зараз в воєнний час, але було б дуже корисно, тому що в нас досі в Верховній Раді залишаються представники різних партій, які якщо вже зараз з настроями, які є в Україні після повномасштабного вторгнення, то вони б не мали місць у владі.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- 'Якщо взяти ОПЗЖ чи пані Тимошенко як опозицію, то це не опозиція, це ті, яких треба викорінювати.' [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 16 'Є такі речі, як почуття вседозволеності. Тому що, якщо мене не можуть прибрати, значить я все можу. А це підриває, вибачте, ставлення народу до влади і довіру.' [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська обл., одружена]

- 17 'Негативно, тому, що наша влада вже втратила будь-які повноваження згідно Конституції. Тобто, навіть якщо ми підпишемо якісь документи, все рівно ці документи можна будь-який момент оскаржити того, що наша влада не є діючою. Наш президент не є легітимним, тобто це негативно, це не демократія.' [ФГ3, Р5, чоловік, 22, Чернівці, неодружений]
- 18 'Вибори під час війни не потрібні. Є закон, є Конституція, яка регламентує те, що під час воєнного стану проведення отаких вот виборів не потрібно. [...] великої кількості людей нема в країні взагалі. Величезна кількість людей на війні – також не проведеш вибори. Хто буде кого вибирати?' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
'Весь мир удивиться, если у нас пройдут выборы, в то время как половина людей мужского возраста сидят в окопах.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
'Зараз недоцільно проводити вибори, бо я не розумію, як люди на нулі можуть іти голосувати.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном]
'Зараз вибори неможливо провести.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Ніяк не впливає, тому що вибори зараз провести просто є неможливим. Тому що хлопці, які воюють на фронті, вони не можуть проголосувати.' [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]
'Реально провести вибори? Я собі не бачу такої реальності. При цій кількості біженців, які за кордоном, військові, безвісти зникли.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 19 'Во время войны, [...] то выборы не проводят. [...] это не время.' [Інтерв'ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
'Зараз відсутність [виборів] не впливає негативно. Це, навпаки, може посіяти більше хвилювань у суспільстві.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном]
'Це правильне рішення [...] посилює популістичні, вони мали популярність в суспільстві [...] це неодмінно шкодило Україні, тому відсутність якихось політичних агітацій – це плюс.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений] – 'Виборів не повинно бути. [...] як тільки війна скінчиться, ось тоді прошу. А так, то ми граємо на руку знову росіянам і нашому ворогу.' [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
'Поки йде війна, це поки, я вважаю, це хай залишиться так, як є. [...] На сьогоднішній день, я вважаю, що ніяк, [...] якщо дозволять, то [...] [к]ого ми будемо знаходити?' [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном, з Харкова, одружений, має дітей]
- 20 'На місцевому рівні можна знайти якісь варіанти цього рішення. На державному в даний момент не варто чіпати, щоб не дестабілізувати ситуацію взагалі.' [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
'Війна в нас не закінчується, а вони, і по телебаченню я декілька разів бачив, що типу вибори, восени вибори, буде нормально все, [...] це йде розгойдування влади.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
'Негативно, тому що, наприклад, наше, так, взяти селище, то ми вже дуже-дуже давно хочемо, щоб в нас були вибори. Громада наша, так, тобто владу треба змінювати, щоб вона не сиділа на одному місці.' [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]
'На місцевих цих рівнях треба розглядати якусь можливість.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
'В межах держави нічого не потрібно, але в межах громади потрібно замінювати людей, тому що є люди, які не виконують свої функції.' [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений]
'Зараз іде війна. Зараз багато впливу наших ворогів. І вони цим скористаються, щоб просунути свого кандидата. Не можна зараз робити вибори.' [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- 21 'На демократію відсутність виборів не впливає зараз ніяк, бо ми всі вибрали тих, кого вибрали, ми всі вибрали їх демократично. Те, що їх відсутність – воно не відсутність, воно відтермінування [...] їх не можна провести.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
- 22 Лише 9% українців вважають, що вибори слід проводити до припинення вогню. 25% підтримують проведення виборів у разі припинення вогню та наявності гарантій безпеки. Див.: <https://kiis.com.ua/?lang=eng&cat=reports&id=1569>

- 23 [М: Як відсутність виборів чи позитивно, чи негативно впливає на демократію в Україні?] ‘Це відсутність демократії. Але на військовий час – це міра, яка необхідна.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
 ‘Це негативна, вимушена негативна міра.’ [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
 ‘Немає виборів, немає демократії. Але, знову ж таки, це ж демократія під час війни.’ [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений]
- 24 [М: ‘В украинском парламенте реальная политическая оппозиция?’] ‘Нет, нету. [...] Когда они проголосовали за закон про НАБУ и САП, совершенно четко стало понятно, что оппозиции нет. Им нужно уйти. Должны прийти следующие, другие люди.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
 ‘Відсутність виборів – це вже не зовсім про демократію. [...] ‘Зараз політична опозиція якось стає все меншою і меншою.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена, без дітей]
 ‘Зараз немає такої опозиції саме повноцінної.’ [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
 ‘Зараз повноцінної опозиції немає.’ [ФГ1, Р7, чоловік, 19, Харків, неодружений]
 ‘Я їй не бачу просто, цієї опозиції, насправді. Де вона? Якщо раніше я там дивилась телевизор, то я знала, де опозиція, там які-то. Зараз я просто в своїх каналах, де я читаю новини, то я не бачу, що робить опозиція.’ [ФГ4, Р8, жінка, 47, Вінниця, одружена, має дітей]
- 25 ‘Они как бы делают это в своих интересах, но их мало. [...] Гончаренко [...] его никто не поддерживает как бы, как личность. А как то, что он говорит, поддерживают. Поэтому оппозиция нужна, но её должна быть больше.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
 ‘Треба приймати правильні рішення, щоб це стосувалося людей, а не тільки власних вигод. Бо так там і відбувається.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
 ‘На даний момент опозиція представлена якимись маргінальними особами, які намагаються отримати максимальну користь для себе. І так, вони вже готуються до наступних виборів.’ [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
- 26 ‘Чути [опозицію] можна. Але їй важко щось провести там при такій великій кількості провладних депутатів. [...] як інструмент, опозиція, вона дуже дієвий. Вона не дає спокою провладній структурі.’ [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
 ‘Роль опозиції в теперішніх умовах дуже обмежена [...] при наявності монобільшості, і при наявності ОПЗЖ, яка во всьому підтримує [владу] [...] опозиції важко [...] на щось вплинути. Ну так, що вони [...] доносять інформацію, оце і все, що вони можуть.’ [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
 ‘Їх і мало, [...] не дуже їх там слухають і чують.’ [ФГ4, Р6, жінка, 53, Львів, розлучена]
 ‘Її не видно, не чуто, і оця монобільшість, вважаю, що просто не дає змоги висловитися.’ [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- 27 ‘Оппозиция сейчас [...] должны как-то работать сообща и вместе с центром власти. [...] те высказывания, которые, допустим, позволяют себе, там, как Гончаренко, да, как другие политики, там, в адрес власти и в адрес президента, я считаю, [...] сейчас не время для этого.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]
 ‘Политическая оппозиция [...] Её роль – подмять другую, чтобы отчернить её, а самим, типо, быть белыми и пушистыми. А так – никакой оппозиции. Наоборот, они должны быть вместе, мне так кажется.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
 ‘Треба усім згуртуватися, якось далі рухатися. Потім, коли буде якийсь мир чи перемога, то тоді вже розбиратися з політичними опонентами.’ [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
 ‘Все должны объединиться и сделать одну общую цель, а не рвать друг друга и внедрять какие-то оппозиционные.’ [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
 ‘Щоб влада не зловживала своїми повноваженнями, має бути опозиція. Взагалі не повинно так бути. Повинна бути якась єдність під час війни.’ [ФГ2, Р5, жінка, 61, Суми, розлучена, має дітей]

Фото: Philipp Spalek / Caritas International

Бачення громадянського обов'язку українців всередині країни та за її межами, бачення майбутнього української демократії

Хоча суспільна стійкість України викликає захоплення у світі і сприймається як свідчення того, що українська демократія витримала – на п'ятому році повномасштабної війни куди помітніші ознаки виснаження. Крім того, країна стикається з гострою демографічною кризою: мільйони громадян були вимушено переміщені за кордон. Багато з них, імовірно, не повернуться. Усвідомлюючи ці виклики, ми запитали учасників: хто, на їхню думку, відповідальний за те, щоб підтримувати розвиток демократії в Україні? У чому

вони вбачають власний громадянський обов'язок та роль української діаспори? Аби краще зрозуміти, якої колективної спроможності потребує країна в умовах невизначеного майбутнього.

Частина учасників наполягала, що відповідальність за збереження демократії насамперед лежить на президентові та/або парламенті, адже це і є їхній конституційний обов'язок¹ як обраних представників українського народу². Водночас більшість

респондентів підкреслювала, що захист демократії є справою колективної відповідальності. А отже, кожен громадянин робить свій невеличкий внесок³. Як висловився один із респондентів: «Що ми дозволимо владі робити – те й буде»⁴.

Багато співрозмовників наголошували на важливості проактивної позиції та пошуку власного «фронту» для підтримки оборонних зусиль⁵: «кожен має бути при справі; якщо ти не служиш [у війську], то допомагаєш тут»⁶. Цікаво, що один із учасників зауважив: не варто очікувати від усіх однаково високої мотивації, і саме держава відповідальна за те, щоб мотивувати та надавати людям можливості зрозуміти, як зробити свій цінний внесок⁷.

Під час війни не може бути аполітичних людей. Тобто, навіть якась пасивність – це, по факту, підтримка агресії.

Переважна більшість опитаних наполягала, що українці, які мешкають за кордоном, несуть таку саму відповідальність, як і ті, хто залишається в країні, і можуть робити вагомий внесок через збір коштів та діяльність із підвищення обізнаності серед іноземної аудиторії⁸. Як висловився один із учасників, вони є міжнародним «голосом» і «обличчям» України⁹. Водночас деякі респонденти висловлювали доволі критичні оцінки, стверджуючи, що українці за кордоном здебільшого асимілювалися у країнах перебування¹⁰. Інші займали нейтральнішу позицію, зазначаючи, що рівень громадянської залученості – це справа добровільного вибору¹¹, що існують як і дуже активні українці за кордоном, так і ті, хто просто живуть своє життя¹². На завершення, коли ми запитали учасників, що могло б спонукати їх виходити на протести, окреслилося кілька позицій. Дехто наголошував, що тригером¹³ стало

Є ті, що живуть за кордоном, і я таких людей знаю багато, вони допомагають збирати кошти, купують те, що треба нам там, присилають і безкоштовно, і самі кидають гроші, приймають участь.

б відчуття несправедливості щодо мирної угоди або неналежне управління наслідками війни для цивільного населення – особливо якщо це безпосередньо зачепило б їхніх близьких¹⁴. Для частини респондентів це відчуття несправедливості також збігалося з погіршенням економічних умов і рівня життя¹⁵. Кілька учасників уточнили, що вийшли б на протести в разі, якщо влада погодиться на територіальні поступки Росії¹⁶. Інші вказували на те, що вийти на вулиці їх змусить будь-який прояв авторитарного перевищення повноважень з боку влади¹⁷. Один із респондентів не назвав жодної конкретної причини, але наголосив, що ситуація нагадує бомбу сповільненої дії. Якщо влада й надалі запроваджуватиме жорсткіші заходи, протести можуть стати останнім способом бути почутими¹⁸. Один військовослужбовець скаржився, що, попри винятки, переважна більшість людей і далі очікує, що хтось поведе їх за собою¹⁹. Цікаво, що один із військовослужбовців висловив думку, що Україна й надалі веде війну за виживання, а боротьба за демократію ще попереду²⁰. Реальною проблемою називали виснаження²¹. Попри це, деякі респонденти зберігали надію щодо майбутнього України, наголошували, що формування бачення її як країни, що надихає – засноване на справедливості – і є життєво важливим для підтримання боротьби.

У центрі такого підходу – переконання, що інвестиції в людський капітал України – це найефективніший шлях уперед²². Втім, відповіді суттєво різнилися між різними географічними та соціальними групами, відображаючи різноманітні уявлення про майбутнє української демократії. Внутрішньо переміщені особи наголошували на свободі від дискримінації та несправедливості у доступі до державної допомоги й медичних послуг. Жителі прифронтових регіонів і ті, хто жили в умовах окупації, найгостріше відчували цінність демократії, визначаючи її насамперед як відсутність окупації та можливість жити на своїй землі під українським прапором. Ці групи були більш схильними виправдовувати обмеження воєнного часу як необхідну ціну за безпеку. Для респондентів, які вважали свободу пересування найбільш відчутним

показником демократії, скасування цих обмежень або створення умов, за яких вони більше не були б потрібні, розглядалося як демократична цінність сама по собі. Молодші респонденти надавали пріоритет свободі вибору, зокрема можливості вирішувати, як одягатися та як висловлювати свої погляди. Подібні занепокоєння висловлювали й ті, хто пережив окупацію, де навіть такі базові особисті свободи були заперечені.

Хоча ці уявлення про свободу й демократію різняться, вони не є взаємовиключними. У всіх групах питання справедливості постало як спільний знаменник. Її брак широко сприймався як саме той чинник, що обмежує демократію та суттєво підриває довіру до держави й органів влади.

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- [М: На кому взагалі лежить відповідальність за збереження свободи та демократії в Україні?] ‘Парламент і президент.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]

‘Президент, гарант Конституції.’ [Інтерв’ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]

‘Сама перша ланка про це має думати – ‘Офіс Президента, і далі диктувати, як має бути правильно державі, а потім поступово трохи нижче, щоб це реалізувати [...] парламент.’ [Інтерв’ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]

‘Президент, тому що ми його вибрали, він же гарант. [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]

‘Це Президент.’ [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]

‘В нас відповідальність лежить на президенті. [...] всі рішення він приймає. Він командує парламентом, судом. І відповідальність лежить особисто на ньому.’ [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]

‘Відповідальність на президенті, на уряді теж.’ [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- ‘На владі.[...] Цю людину обрав народ.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]

‘Верховная Рада. Это первым делом. [...] потому что они выбирались народом.’ [Інтерв’ю 8, чоловік, 55, Чернівці, працівник ТЦК після поранення, доброволець 2022 року, неодружений]
- ‘Якщо народ не буде за цим слідкувати і дбати, то ніхто більш крім народу, нікому воно не потрібне.’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]

‘Я считаю, на людях тоже ответственность какая-то должна быть, не только на уровнях власти.’ [Інтерв’ю 4, чоловік, 41, Вінниця, ветеран, одружений, має дітей]

‘Відповідальність за збереження [демократії] лежить на народі України, що він не раз продемонстрував.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]

‘Перш за все, дійсно, на громаді, на людях. Тому що навіть зараз під час війни були протести, коли люди виходили.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]

‘На всіх нас. [...] якщо в нас не така влада, це винні ми, це винна я, ви, всі, тому що ми або такого вибрали, або ми не пішли на вибори.’ [ФГ3, Р7, жінка, 39, Львівська обл., одружена, має дітей]

‘На кожному із нас.’ [ФГ3, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]

‘Ми всі відповідальні. [...] Ми всі частина цієї держави, і ми всі відповідаємо за те, що відбувається. Своім вибором президента, своїм вибором, де нам бути, що нам робити.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном із Харкова, одружена, має дітей]

‘Кожен має за це відповідати, за цим слідкувати.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном із Харкова, неодружений]

- ‘Ми всі, як жителі нашої країни, ми можемо тільки спільно впливати на всі ці питання, на всю цю демократію.’ [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном із Харкова, одружений, має дітей]
- ‘Від всіх громадян залежить.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном із Херсона, одружена, має дітей]
- 4 ‘Що ми дозволимо владі, то і буде.’ [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
- 5 ‘У кожного з нас свій фронт, хтось може культурою займатись, хтось волонтерством, хтось ще чимось. І кожен з нас має свій власний вибір – або він живе в Україні, або в Малоросії.’ [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, не одружений]
- ‘Під час війни не може бути аполітичних людей. Тобто, навіть якась пасивність – це, по факту, підтримка агресії.’ [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
- ‘Всі повинні вкладати себе в народ, в допомогу, в допомогу армії, волонтерити.’ [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська область, має дітей]
- ‘Кожен по-своєму допомагає, бо вважаю, що ми на сьогодні дуже згуртовані і робимо цю справу.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- ‘Буть активним, тобто ходити на вибори місцевої влади, висловлювати свою думку, не буть пасивним.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- ‘Буквально не бути байдужим, [...] буквально користуватися петиціями, які ми можемо бачити кожен раз в відкритих джерелах, буквально, якщо є якийсь мітинг, позиції якого нам близькі, потрібно виходити, а не просто замовчувати, думати, що це ніколи нічого не змінить.’ [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- ‘Маєш лишню копійку – дай на ЗСУ. Кожен на своєму місці повинен робити свою справу.’ [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
- ‘Я повинна дотримуватися законів, дотримуватися прав, свобод людини, допомагати людям, котрі мене оточують.’ [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
- ‘Те, що я можу там голосувати, коли в мене там відбувається якесь голосування, приймати участь в цьому. [...] підтримувати військових, підтримувати нашу цілісність держави, це дуже важливо.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном, з Херсона, одружена, має дітей]
- 6 ‘Кожен має бути при справі, кожен має щось зробити. Якщо ти не служиш, значить ти допомагаєш тут.’ [ФГ1, Р4, жінка, 27, Харківська область, одружена]
- 7 ‘Все йде від мотивації. Або мотивацію створюєш ти сам на своєму досвіді, наприклад, на моєму. Я така, сама потерпіла, я допомагаю таким же потерпілим, як і я, щось робити. Це мій фронт, допустимо. [...] не кожен може бути підприємцем, не кожен може бути сам собі режисером. Когось треба цьому всьому або навчити, або зарядити. Тут уже ж має держава брати цю відповідальність. [...] щоб люди побачили [...] свою якусь там спроможність і свою необхідність суспільству.’ [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- 8 ‘От них должна быть работа [...] все, что они там сейчас могут делать – это рассказывать правду, что за кордоном про нашу демократію бачать, як приїжджають не зовсім вже патріотичні хлопці. [...] Це донати.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- ‘Є ті, що живуть за кордоном, і я таких людей знаю багато, вони допомагають збирати кошти, купують те, що треба нам там, присилають і безкоштовно, і самі кидають гроші, приймають участь. Таких людей дуже багато.’ [Інтерв’ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
- ‘Ми зробили інший вибір, ми виїхали з якихось причин. Але в нас така ж відповідальність, як і в тих громадян, що залишилися.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном із Харкова, одружена, має дітей]
- ‘Ми теж, так сказати, відповідальні за все.’ [ФГ5, Р7, чоловік, 46, проживає за кордоном із Харкова, одружений, має дітей]
- ‘У нас відповідальність у всіх однакова за те, що відбудеться, відбувається в Україні, оскільки ми зробили такий вибір, хтось зробив інший вибір, залишився там, або поїхав за кордон, але відповідальність у всіх абсолютно однакова.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном із Харкова, неодружений]
- ‘На мені є доля моєї відповідальності за демократію в моїй країні.’ [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном із Херсона, одружена, має дітей]
- ‘Так, в Конституції ж прописано, що це є наш обов’язок.’ [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений]

- 9 'Вважаю, що мають. Це наш голос, скажімо так, за кордоном, наше обличчя за кордоном.' [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]
- 10 'Нет, у них никакой ответственности нет, потому что это система, которая им особо и не нужна.' [Інтерв'ю 3, чоловік, 49, Харків, цивільний, переховується від ТЦК, розлучений, має дітей]
 'Вони мають то робити, але, на мою думку, більшість того не робить. [...] От виїхали і все. Моя хата з краю. Мене це вже більше не цікавить. Це неправильно.' [Інтерв'ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений, без дітей]
 'Повертатися вже більшість не збирається, тому ніякого впливу вони не мають.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
 'Якщо вже не збираються повертатись, то вони ні за що і не відповідають.' [ФГ2, Р2, жінка, 47, Донецька обл., одружена, має дітей]
 'Мені здається, що ми мало можемо вплинути на цю всю справу, особливо живучі за кордоном. Я уявляю, як ми можемо вплинути фізично на неї, перебуваючи в Україні, але я не уявляю, як ми можемо це робити, перебуваючи в інших країнах.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 11 'Можливо, хтось хоче повернутися, а хтось вже буде своє майбутнє в іншій державі. І, наприклад, то, що в владі відбувається, що вони максимально намагаються їх повернути, що і забирає вибір вибирати, це є погано.' [Інтерв'ю 5, чоловік, 36, Київ, цивільний, розлучений]
 'Є і може бути частина відповідальності і їхньої волі, але тут для мене найважливіше питання волі, тому що, як ми бачимо, тут можна робити все примусом, а можна робити так, щоб ініціативи стало більше і залучення реального стало більше. Тобто, якщо це зробити, я думаю, результат буде значно якісніший та ефективніший.' [ФГ3, Р3, жінка, 36, Чернівці, неодружена]
 'Вимагати нічого не потрібно ні від кого, як мінімум, тому що це не найефективніший метод, як максимум, тому що це знущення над своїми громадянами. Тому, виключно по своїй волі.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном із Харкова, неодружений]
 'Треба дати вибір, чи взагалі приймати участь у цій війні. [...] що люди можуть якось полегшити зараз цей тиск. А треба вимагати від влади, не від людей.' [ФГ5, Р5, чоловік, 36, проживає за кордоном, з Києва, неодружений]
- 12 'Візьмемо тих хлопців, з якими я працюю. Тобто, херсонці, які виїхали на початку війни, до сих пір за нас переживають і надсилають гуманітарну допомогу. А є ті, які виїхали на початку війни, [...] Вони живуть своїм власним життям, повністю переключились [...] на ту країну, де вони знаходяться в цей момент. Тобто вони навіть не асоціюють себе з Україною.' [ФГ1, Р2, чоловік, 40, Херсон, неодружений]
 'Одні люди виїхали, допомагаючи, донатять, інші люди виїхали, живуть собі так, як це, і ждуть, поки тут все повернеться, стане нормально.' [ФГ2, Р1, чоловік, 51, Чернігівська обл., одружений, має дітей]
 'Це дуже теж неоднозначне питання. З Буковини, з Чернівців і області дуже багато під час Першої світової війни виїхало українців в Канаду. [...] вони зберегли там українську ідентичність. І скільки багато вони зараз роблять саме нащадки тих, хто виїхав. [...] є різні люди, хто виїхав. Є діти з матерями, старі люди. І є чоловіки. [...] ті, які офіційно виїхали і які пробралися нелегально. Тобто, тут теж дуже багато різних моментів, які треба враховувати.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 13 'Якщо [...] буде прийняте рішення у мирних переговорах, так, і якщо вони мене категорично не влаштують, я буду готовий вийти на протест або ж і більше чим на протест. Далі, скажем, у нашому [...] місті, от по питанню допомоги учасникам війни.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., працівник ТЦК, одружений, має дітей]
 'Це має бути в мене бажання та сили і покликання зробити щось для своєї країни. [...] мабуть, якась дуже сильна несправедливість, з якою я дуже не згоден, щоб вийти та зробити.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]
 'Коли відчується, що влада іде на якусь угоду з тим же ворогом або з корупціонерами, то може бути так. [...] Коли тільки відчуєш, що тебе обманюють, роблять з тебе дурня, от тоді, розумієте, от так от буде.' [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
 'Якщо будуть якісь резонансні події, [...] які я не сприймаю, мої цінності, [...] будуть порушені, то я вийду. [...] дуже повинно бути несправедливе по відношенню до людей, до дітей, до людей похилого віку.' [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]
 'Приводом стане, коли влада прийме рішення, які грають не на користь вступу України до ЄС, або щось, що заважає вести війну.' [ФГ5, Р4, чоловік, 18, проживає за кордоном із Харкова, неодружений]

- 14 [М: Є якісь умови, за яких ви б вийшли на вуличний протест?] ‘З більшою вірогідністю, це буде, якщо стосуватиметься моєї сім’ї, наприклад, рідних або близьких людей, саме справедливості або безпеки життя.’ [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
- 15 ‘В моєму випадку – це відчуття несправедливості [...] Воно веде на вулицю. [...] за тарифи у нас все починається.’ [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська обл., одружена, має дітей]
‘Значне погіршення життя, голод в якійсь формі, відсутність елементарних якихось умов, світло, вода, оці всі речі. Якщо це все буде погіршено і буде відчуття того, що влада в цьому винна, можливо тоді це стане причиною.’ [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружена]
- 16 ‘Я в ситуації, коли буде рішення державного рівня про віддачу територій.’ [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
‘Я б вийшов протестувати проти будь-яких рішень, які суперечать інтересам України як держави.’ [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
‘Вийшла б на мітинг, [...] якби був би розподіл територіями.’ [ФГ1, Р5, жінка, 28, Херсонська обл., має дітей]
- 17 ‘Коли влада робить абсолютно такі кроки в сторону тоталітаризму, сосредоточеніє влади в одних руках, на якихось заборонах... Я розумію, що це не демократичні цінності. Це для мене теж маркери, тому що... Влада – це народ, в першу чергу.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]
‘Коли я зрозумію, що нічого не лякає ні Зеленського, ні його друзів, [...] то тоді б вже вийшов, коли б повний був безлад.’ [ФГ5, Р3, чоловік, 21, проживає за кордоном, з Харкова, неодружений]
- 18 ‘Я как бы против протестов на данный момент. И в то же время, когда нарушена вся институция остальных высказываний, то тогда это единственное возможное право себя услышать. [...] А так как мене всюди: там зажимають, там зажимають, там зажимають, там не можна, туди не можна, там не можна, то, мабуть, оця остання крапка може трапитись в будь-який момент. І це неважливо, яке буде рішення.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- 19 ‘Є декілька, наприклад, активних діячів, там, або громадських організацій. [...] А самі люди, на жаль, ну, не приймають активної участі. Вони вважають, що хтось за них щось зробить. [...] що в нас повинен бути вождь. [...] Ми завжди чекаємо якоїсь людини, яка прийде і за нас буде вирішувати наше питання.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- 20 ‘Я вважаю, що це боротьба за життя. А боротьба за демократію, мені здається, в нас ще попереду. [...] вона буде внутрішня. [...] Якщо ми вистоємо як нація, то потім ми можемо тільки будувати демократію на наш власний розсуд.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 37, Херсон, військовослужбовець, одружений, має дітей]
- 21 ‘Ресурси, в принципі, вже у людей закінчились. І так вже на останньому диханні. Тому що ще можна попросити?’ [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
‘22-ий рік, лютий місяць, кінець лютого. Стояли черги, березень, скільки людей, як говориться, хотіло йти воювати. І зараз люди ховаються по хатах, і в них вже ця бусифікація, [...] ми вже стомилися від війни.’ [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]
- 22 ‘Піднесення нашої держави в перші дні війни, консолідація і об’єднаність, вона була. На сьогодні [...] люди втомилась [...] є багато викликів. Я думаю, що ми все ж таки зможемо подолати.’ [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
‘Люди такі дуже втомлені, і вони думають, як пережити ніч шахетів-прильотів, [...] як покормити дитину. [...] дуже багато людей ображені на несправедливість, яка є. [...] Людям треба показати, за що вони будуть боротися. [...] За що люди борються? За гарні умови життя. За здоров’я, щоб вони могли дожити до 70–80 років. Щоб діти були в безпеці [...] За гарне місто. [...] [Людям треба] продати ідею світлої України, [...] де європейці будуть їхати заробляти в Україні, [...] де Україна буде не лише символом стійкості та сміливості, а буде розвитком, це буде розумом. [...] І треба це підкріплювати фактами, щоб люди бачили. [...] мені дуже боляче за себе, за своїх батьків, які все життя пахали і знають лише, що таке виживати. Я дуже хочу, щоб народ країни знав, що таке жити [...] Я бажаю країні розквітнути, щоб прийшла команда людей, яка змогла зробити так, щоб ті люди, які вже не живуть в країні, вони хотіли б повернутися. І щоб вона була однією з найміцніших економік світу. Я думаю, що в Україні все для цього є. В нас дуже талановиті люди.’ [Інтерв’ю 1, чоловік, 30-40, Київ, проживає за кордоном]

ФОТО: УНІАН

Як еволюціонувало ставлення українців до західних демократій після 2022 року

Зважаючи на те, що обговорення зростання ролі України для європейської безпеки та підтримки українцями євроатлантичної інтеграції набуває ще більшого значення, ми запитали учасників, як від початку повномасштабного вторгнення змінилося їхнє ставлення до західних демократій.

Дехто висловлював розчарування й зневіру щодо західних демократій через їхній поступовий, обережний підхід до допомоги Україні¹ або ж те, що у відповідних країнах зростає підтримка популістських сил². Один із учасників зауважив, що авторитарні тенденції, які

проявилися в Сполучених Штатах, стали шоком для людини, яка раніше ідеалізувала американські медіа та політичну систему³. Один респондент висловив розчарування насамперед у США, хоча визнав, що з часом сформував тверезіше розуміння локальних складнощів, які існують в Європі, та того, як вони впливають на підтримку України⁴. Натомість інший співрозмовник був захоплений рівнем рішучості й обсягом допомоги, наданої Україні, наполягаючи на потребі розрізняти тенденції у Європі та США⁵. Інший учасник застеріг, що Європа ще не до кінця усвідомила масштаб

безпекової загрози та серйозності необхідних дій у відповідь⁶. Інші відкидали схильність робити узагальнення щодо геть всіх західних країн і стверджували, що особливо держави Північної Європи та деякі країни Східної Європи змогли б мобілізуватися й дати відсіч⁷. Ще один респондент визнав, що змінив початкові ідеалістичні погляди, та водночас наголосив, що тепер пріоритетом має стати збереження української демократії⁸.

Коли респондентів попросили уявити, як західні демократії діяли б у разі нападу на них, дехто вважав, що в інших країнах також слід очікувати запровадження подібних обмежень у межах воєнного стану⁹. Деякі припускали, що в західних демократіях могли б застосувати навіть жорсткіші заходи: «під час воєнного стану в них демократія зникла б»¹⁰. Інша група висловлювала думку, що західні уряди змогли б реагувати на загрозу без запровадження такого самого рівня обмежень громадянських свобод, адже мають значно більші ресурси, ніж будь-коли мала Україна¹¹.

Цікаво, що інші стверджували: західним суспільствам, особливо їхній молоді, було

б надзвичайно складно продемонструвати той самий рівень стійкості та опору, який показали українці¹². Зокрема, дехто критикував надто тривалий процес ухвалення рішень, який досі існує в країнах-партнерах України, хоча ситуація вимагала б швидких і рішучих кроків¹³. Водночас частина учасників із цим не погоджувалася і зазначила, що якщо до цього дійде, люди в західних суспільствах готові боротися за свою країну¹⁴.

Раніше я думав, що в них більше демократії, що в них справжня демократія, до якої ми теж якось там прагнули наблизитись. А зараз я бачу, що в них популізм. Що в Європі, що в Америці.

СЛОВАМИ РЕСПОНДЕНТІВ:

- 1 'Так само з сторони влади погане у мене ставлення, бо обіцяли одне, а зараз зовсім інше. [...] Ну, навіть, що за 24 години війна закінчиться.' [Інтерв'ю 6, чоловік, 25, Львів, військовослужбовець, неодружений]

'Європейська демократія якась занадто демократична. [...] скільки вже було подій, на які мали би відреагувати. Навіть як той шахед, який впав на території Польщі. Але це все нівелюється, ніякої реакції немає. [...] кричущі деякі речі, коли ми очікували реакції стрімкої, потужної, а її не було. І це дуже, дуже пригнічує.' [Інтерв'ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]

'Розчарування не в якості демократії, а в силі її на світовому рівні. Ну, власне, те, що ми бачимо з цим Трампом або з іншими діячами, [...] Ось наш союзник Німеччинна. [...] вони нам, ну, звичайно, допомагають, але ж. Треба були ці Тауруси в той момент, коли треба було добити ворога. І ні.' [Інтерв'ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]

'Розчарована тим, що дуже багато говорять і мало що роблять. І коли це стосується України, то це якось особливо боляче.' [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]
- 2 'У мене за ці роки значно знизилось чи зникло взагалі відчуття, що в Європі і Америці існує демократія. Для мене це якесь суспільство інфантильне, яке теж хоче на ручки до великого дяді, який за них все порішає, що це більше про популізм.' [ФГ1, Р8, жінка, 27, Суми, одружена, має дітей]

'Раніше я думав, що в них більше демократії, що в них справжня демократія, до якої ми теж якось там прагнули наблизитись. А зараз я бачу, що в них популізм. Що в Європі, що в Америці.' [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]

'В мене змінилися з приводу Америки, вони стали вже популісти такі.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]

- 3 'Я колись в юності [...] слухав там "Німецьку хвилю", "Голос Америки", [...] мені здавалося, що то щось таке неймовірне. Я зараз перестав вірити засобам інформації взагалі, як американським, так і частині європейських, [...] Вони пишуть багато неправди. [...] демократичної партії в Америці взагалі майже немає, а республіканці повністю, то як секту перетворилися, тільки обслуговують інтереси Трампа, то там взагалі справа йде до диктатури.' [ФГ4, Р1, чоловік, 67, Львівська обл., одружений, має дітей]
- 4 'Це розчарування, особливо в американську демократію, [...] якщо брати Європу, то дійсно ми стали більш обізнаними, як воно функціонує.' [ФГ2, Р7, чоловік, 50, Херсон, одружений, має дітей]
- 5 'Скептично ставився до європейців до початку війни, а коли побачив, наскільки вони багато нам допомогли, [...] якісь неймовірні речі просто. [...] Чи змінилася у мене думка про [...] європейську демократію – ні. [...] Про американську, ну, є, звісно, зміни, бо Трамп, він якось на демократа дійсно не дуже сильно тягне.' [ФГ4, Р7, чоловік, 46, Чернівці, неодружений]
- 6 'Європа, як говориться, вона ще не розшаталася і не поняла, що це може бути. Дальше, якщо Україна буде іменно завойована.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений]
- 7 'На сьогоднішній день, що наші найближчі друзі це країни Балтії і Скандинавії. Мабуть, оці країни, Польща, Румунія, ну, ті, що найближче до війни, ті її відчують гарячіше, і вони більш схильні [...] Відношення в мене, ну, величезної поваги і благодарності. А от за ті країни вже, які подалі [...] до них я ставлюсь уже з меншою повагою, тому що я вважаю, що у них підхід такий.' [Інтерв'ю 2, чоловік, 54, Харківська обл., військовослужбовець з ТЦК, одружений, має дітей]
'В залежності, яка нація. Фіні? Вони налаштовані проти росіян. [...] вони одразу об'являть мобілізацію, а не якийсь військовий стан.' [ФГ4, Р3, чоловік, 61, Вінниця, одружений] – 'Ми ж знаємо з досвіду Другої світової війни. Як Англія, Великобританія відреагувала, організували це. Було обмеження демократичних там свобод. [...] Не знаю насчет Франції. Правильно, це саме скандинавські країни будуть воювати. В них теж [...] будуть обмеження демократії. В Америці [будуть обмежувати] те ж саме, що і ми. Свободу пересування. Об'являть мобілізацію якусь. Ведуть якусь цензуру.' [ФГ4, Р2, чоловік, 64, Київська обл., неодружений]
'Я чула в Литві, тут також є загроза, що Росія може напасти на цю країну, то вони говорять про те, що вони також будуть вводити обмеження для чоловіків.' [ФГ5, Р2, жінка, 35, проживає за кордоном із Херсона, одружена, має дітей]
- 8 'Трошки відкрилися очі на те, що не всюди так ідеально. Звісно, нам здається, що краще там, де нас немає, але потрібно все ж думати за нашу демократію і збереження її.' [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]
- 9 'Скоріш за все, це було б як і в Україні. [...] в кожній країні це прописано.' [Інтерв'ю 10, чоловік, 30–40, Київ, проживає за кордоном]
'Було б зменшення свобод тих, які передбачені їх конституціям, [...] подібні до наших, тобто, свобода пересування [...] теж були б обмеження з приводу медіа, з приводу віросповідання, тобто подібну до нас.' [ФГ1, Р1, чоловік, 18, Суми, неодружений]
'Я впевнена, що і свободи слова, і були б такі ж самі телемарафони єдиних новин і тому подібне.' [ФГ1, Р6, жінка, 33, Чернігівська область, одружена, має дітей]
- 10 'Я вважаю, в них було б все ще більш жорсткіше. [...] в них там жорстка демократія, тому [...] свобода пересування обмежилась би. [...] свобода медіа, так, звісно, був би такий один канал, як у нас "Марафон", [...] всі працюємо на оборонку, тобто повністю були б обмеження, повністю демократія на час військового стану у них би зникла.' [ФГ1, Р3, чоловік, 39, Чернігів, неодружений]
- 11 'Там не було би таких обмежень, як у нас, [...] якщо ми говоримо про деякі країни Європи та США, в них дійсно сильна армія, в них набагато більше озброєння, в них би не виникало з самого початку таких би проблем, які виникли у нас – з нехваткою того самого озброєння і в першу чергу людей.' [ФГ3, Р4, жінка, 38, Вінниця, одружена, має дітей]
'Деякі країни вже готові, підготовлені більше до війни, ніж ми були. Тому, можливо, сценарій був би інший.' [ФГ3, Р8, жінка, 36, Київська обл., одружена, має дітей]
- 12 'Я дуже сумніваюся, що їх народ був би таким міцним, як наш. [...] тому що в них дуже інертна молодь. І дуже багато вікового населення. [...] мабуть, якісь антивійськові мітинги одразу заборонили б, [...] Якісь

антиполітичні мітинги в цей час теж були б заборонені.’ [Інтерв’ю 7, жінка, 41, Харків, військовослужбовиця, одружена]

‘Коли йдеш по вулиці, ти бачиш, що ці люди, вони воювати не будуть. [...] Вони з іншого світу. Тобто ця війна це ж якесь 19-сторіччя, або на крайній випадок це друга світова. [...] От молодь тут [...] Важко уявити, що їм можна якусь ідею нав’язати комусь, за яку можна йти воювати. Просто буде паніка дуже. Єдина надія, це дійсно на тих, хто ближче до нас. Це поляки, ті самі країни Балтії і так далі. Але, не знаю, але тут оця західна Європа.’ [Інтерв’ю 9, чоловік, 48, Харків, проживає за кордоном, одружений, має дітей]

‘Якби були такі самі умови в Америці, [...] це був би дуже великий виклик для її демократії.’ [ФГ3, Р1, чоловік, 18, Вінницька обл., неодружений]

‘Також відбувалися б певні проблеми, з демократією також, бо були, наприклад, в Нідерландах опитування [...] існують певні проблеми в готовності громадян захищати країну, жертвуючи своїм життям, здоров’ям. [...] Для демократичної країни проблема, для тоталітарної – ні.’ [ФГ5, Р1, жінка, 47, проживає за кордоном із Харкова, одружена, має дітей]

- 13 ‘Нічого би і не змінилося. Не встигли б вони [...] якісь рішення приймати, тому що ці рішення повинні бути дуже блискавичними, [...] а вони, як показала практика, ці роки, дуже повільно вирішують питання.’ [ФГ4, Р5, жінка, 41, Київська обл., одружена, має дітей]

‘Поки вони між собою поговорять, то там вже і часу немає опір давати.’ [ФГ4, Р4, жінка, 69, Чернівці, одружена, має дітей]

- 14 ‘Вони готові воювати, відстоювати, вони люблять свою країну, ставати на захист, вони не збираються тікати з країни, ну, чоловіки, з якими я розмовляла. Вони по-іншому мислять, не так, як ми, вони зростали в іншій культурі.’ [ФГ5, Р6, жінка, 40, проживає за кордоном, з Києва, неодружена]

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Наведені нижче рекомендації адресовані українським політикам, державним установам, представникам ЗМІ та міжнародним партнерам і мають на меті підтримати віру суспільства в демократичний проєкт України в умовах війни, а також посилити підзвітність, громадянську активність та інституційну легітимність попри обмеження, пов'язані з введенням воєнного стану.

Уявлення українців про демократію як цінність.

Публічна дипломатія України мала б просувати демократичну модель, яка поєднує особисту свободу з верховенством права. Комунікаційні стратегії можуть виходити за межі абстрактних уявлень про свободу й натомість утверджувати цей тандем свободи (волі) та відповідальності як ядра українського духу як всередині країни, так і на міжнародній арені. Україну варто позиціонувати як державу, яка на стратегічному рівні підтримує та використовує креативність своїх громадян, бо це принесе користь не лише українському суспільству, а й міжнародним партнерам України. Водночас нинішній дискурс про демократію варто розширити, говорячи також і про речі, які люди можуть безпосередньо відчувати. Йдеться і про підвищення рівня життя. Саме це може бути ключовою «винагородою» за стійкість в умовах труднощів війни.

Якими свободами українці (не) готові поступитися в екзистенційній війні.

Уряд України та медіа могли б розширювати внутрішні майданчики для відкритої дискусії щодо обмеження громадянських свобод в умовах війни. Замість того, щоб сприймати різноманіття думок як загрозу стабільності, воно мало б позиціонуватися як ознака «здоров'я» української демократії та ключова передумова європейської інтеграції. Потрібен поетапний відхід від централізованих медіаформатів – зокрема загальнонаціонального телемарафону, який дедалі частіше сприймають як той, що вичерпав своє первинне призначення. Існує запит на більш плюралістичне медіасередовище, яке краще відображало б зрілість українського суспільства та його європейські прагнення. І уряду, і медіа варто послідовно пояснювати, чому обмеження свободи пересування залишаються необхідними для безпеки цивільного населення та демографічної стабільності. Водночас слід розробити комплексну стратегію, яка забезпечить контрольовані можливості для молоді отримувати міжнародний досвід, тобто заохочувати здобувати освіту й навички, за умови, що це можна буде поєднати з дієвими стимулами та чіткими механізмами їхнього подальшого повернення для участі у відновленні України.

Ставлення українців до того, як порушувати чутливі теми під час війни.

Досвід війни навчив українців проводити межу між «саморегуляцією» та «самоцензурою» у складних питаннях, а також – між обмеженнями, які є виправданими (оскільки посилюють безпеку), і тими, що такими не є (оскільки не мають оборонного сенсу). У 2026 державні комунікаційні стратегії мали б чіткіше пояснювати операційні ризики розголошення чутливих військових даних, щоб зміцнювати довіру суспільства, водночас не уникати тем із високим рівнем напруги (зокрема мобілізації, ухилення від призову та корупції у закупівлях). У внутрішніх розбіжностях варто помічати не лише загрозу, а також ознаку стійкої, плюралістичної демократії, яка відрізняє Україну від її противника. І державні, і незалежні медіаплатформи, аби зберегти цей простір свободи, мають завчасно пояснювати механіку російських дезінформаційних нарративів у стилі «розділяй і володарюй» через простий і доступний просвітницький контент. Нарешті, і влада, і незалежні медіа мають проактивно інформувати про випадки, коли за зловживання владою (особливо у сфері мобілізації) було понесено відповідальність. Це допоможе сприймати державу як союзника громадянського суспільства, утверджуючи підзвітність як один із ключових елементів національної оборони.

В Погляди українців на те, як поєднати запит на демократичну підзвітність і політичне оновлення з потребою національної єдності.

Як і раніше, чинні дискусії про те, чи можуть і чи мають вибори відбутися якомога швидше, варто позиціонувати як свідчення живучості демократії в Україні. Так само ефективний нагляд за діями влади у випадках порушення верховенства права має сприйматися як індикатор сили українського суспільства. З огляду на відновлену міжнародну увагу до цього питання, українська публічна дипломатія мала б послідовно наголошувати, що нинішнє відтермінування виборів є прямим наслідком російської агресії. Саме вона створила непереборні безпекові, логістичні та законодавчі обмеження. Водночас комунікаційні зусилля уряду та медіа могли б більше розповідати про «історію успіху децентралізації», наводячи приклади того, що місцева влада продовжує ефективно працювати. Це і може бути відчутним доказом того, що після 2014 року реформаторський порядок денний не лише залишається на часі, але й зберігає динаміку. Крім того, варто підкреслювати виняткову роль українського громадянського суспільства як «сторожового пса» в умовах війни. Це покаже, що підзвітність і демократичні стандарти підтримуються навіть за відсутності формального голосування та попри обмеження воєнного стану.

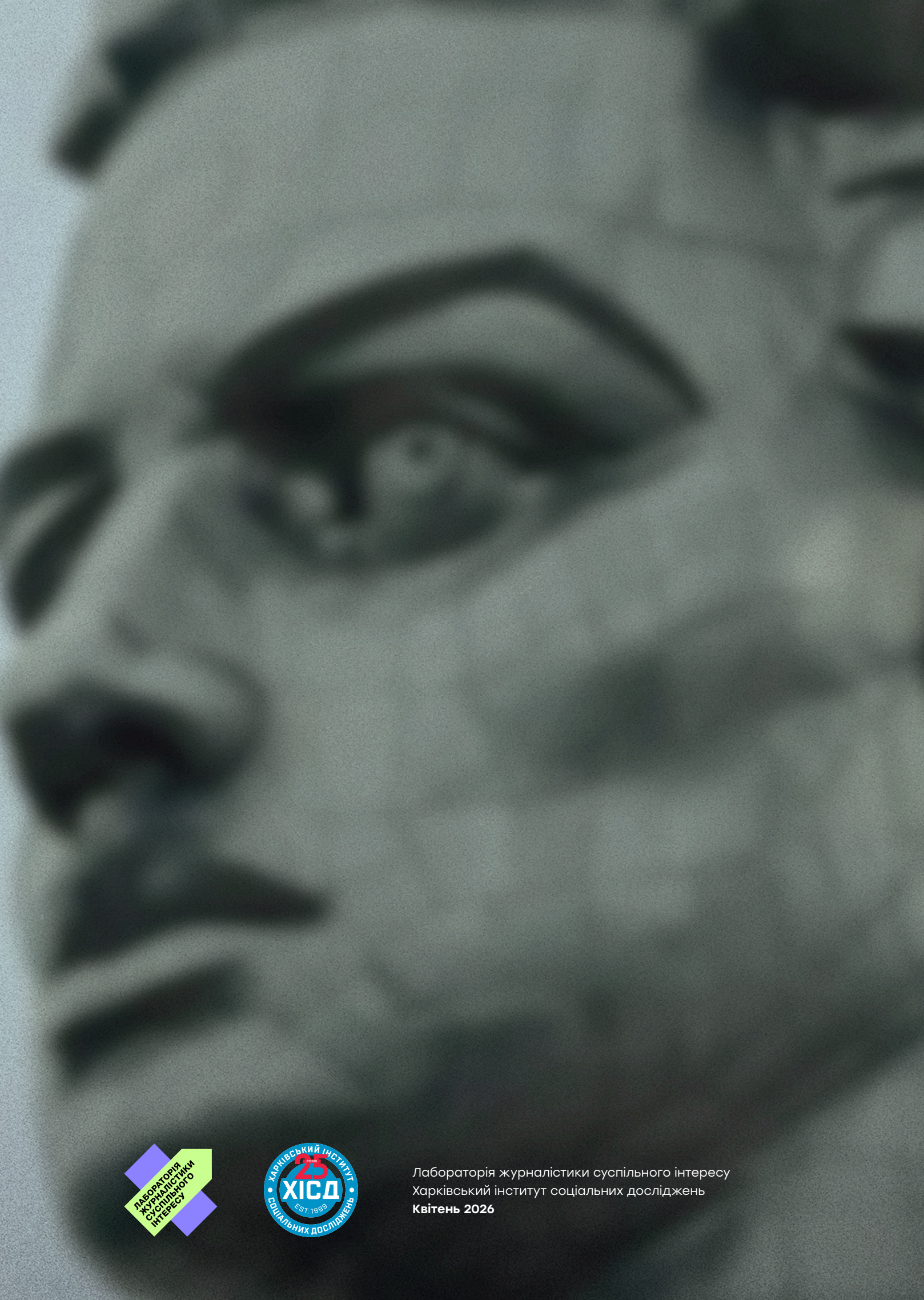
Погляди українців на роль громадянської активності в Україні та в діаспорі у посиленні обороноздатності країни та її демократичного майбутнього.

Як на внутрішніх, так і на міжнародних медіа платформах варто частіше наголошувати на тому, яких психологічних наслідків завдали бойові дії як українським військовослужбовцям, так і цивільним. Варто розширювати програми з підтримки ментального здоров'я та створювати відповідний онлайн-контент. Ключове завдання комунікацій – і надалі посилювати тезу про те, що громадянська участь важлива не лише для підтримки обороноздатності. Це також інструмент суб'єктності і національного відновлення. Водночас через те, що війна триває, посилюється ризик суспільних розломів між тими, хто залишився в країні, і тими, хто перебуває за кордоном. Публічні комунікації мають визнавати унікальний внесок обох груп у спільну відданість національній ідеї України та її демократичній траєкторії.

Сприйняття українцями сили та рішучості інших демократичних країн.

Українська публічна дипломатія має еволюціонувати, щоб відповідати на нинішній запит суспільства на тверезий реалізм. Визнаючи політичні та внутрішньополітичні виклики, з якими стикаються західні уряди, щоб підтримувати належний рівень допомоги, Україна може позиціонувати себе як центральну опору європейської безпеки. Відповідно до того, як Західна Європа поступово переходить від мислення мирного часу до того, що потрібно бути готовими до війни, український наратив міг би підкреслювати роль України як авангарду, країни, яка має безцінну експертизу у сфері сучасної оборони та суспільної стійкості. Водночас ключові стейкхолдери мали б проактивніше запобігати зростанню антизахідних настроїв. Будь-яке внутрішнє роздратування темпами допомоги слід вирішувати в умовах прозорого діалогу, щоб не допустити, аби Росія використала ці розбіжності і скепсис як свій інструмент впливу. Комунікація мала б посилювати думку про те, що Україна та її партнери ведуть спільну боротьбу за колективне стримування агресії.

Лабораторія журналістики суспільного інтересу
Харківський інститут соціальних досліджень
Квітень 2026